অধ্যায় ১১ ঃ গুপ্ত শাসনকালৰ সমাজ, ধৰ্ম, সংস্কৃতি আৰু অৰ্থনীতি

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য

১১.২ পৰিচয়

১১.৩ গুপ্ত শাসনকালৰ সমাজ আৰু অৰ্থনীতি

১১.৩.১ গুপ্ত শাসনকালৰ সমাজ

১১.৩.২ গুপ্ত শাসনকালৰ অৰ্থনীতি

১১.৪ গুপ্ত শাসনকালৰ ধৰ্ম আৰু সংস্কৃতি

১১.৪.১ গুপ্ত শাসনকালৰ ধৰ্ম

১১.৪.২ গুপ্ত শাসনকালৰ সংস্কৃতি

১১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১১.৬ অধিক জানিবলৈ

১১.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১১.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- গুপ্তযুগৰ সমাজৰ বিষয়ে বুজিব পাৰিব,
- গুপ্তযুগৰ অৰ্থনীতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব.
- গুপ্তযুগৰ ধৰ্মৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব,
- গুপ্তযুগৰ সংস্কৃতিৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়ত আমি ইতিমধ্যে গুপ্তযুগৰ বিষয়ে সবিশেষ আলোচনা কৰিলো। এই অধ্যায়টোত আমি গুপ্তযুগৰ সমাজ, অৰ্থনীতি, ধৰ্ম আৰু সংস্কৃতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। গুপ্ত শাসকসকল যিহেতু একো একোজন পাৰ্গত প্ৰশাসনিক বিষয়াৰ লগতে প্ৰজাহিতৈষী ৰজা আছিল। গতিকে এই যুগত সমাজৰ সৰ্বোতো প্ৰকাৰৰ উন্নতি হোৱা পৰিলক্ষিত হৈছিল। সেইবাবে গুপ্তযুগক ভাৰতীয় ইতিহাসৰ ‘সোণালী যুগ’ বুলি আখ্যা দিয়া হয়।

১১.৩ গুপ্ত শাসনকালৰ সমাজ আৰু অর্থনীতি

গুপ্ত শাসকসকলে ভাৰতত এখন বিশাল সাম্ৰাজ্য গঢ়ি তুলিছিল। তেওঁলোকে সুবিবেচনাপূর্ণ প্রশাসনৰ সহায়ত এক সুস্থিৰ কর্তৃত্বৰে সাম্ৰাজ্য শাসন কৰিছিল। ই সামাজিক গাঁথনিটো অটুট ৰাখিছিল আৰু অর্থনৈতিক বিকাশৰ পথ সুচল কৰি তুলিছিল। সেই সময়ছোৱাৰ সমাজ আৰু অর্থনীতিৰ বিষয়ে আলোচনা নকৰিলে আমাৰ গুপ্ত বংশ সম্পর্কীয় অধ্যয়ন আধৰুৱা হৈ ৰ'ব। এই শিতানত আমি বিভিন্ন উপ-শিতানৰ অধীনত গুপ্ত শাসনকালৰ সমাজ আৰু অর্থনৈতিক অৱস্থাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

১১.৩.১ গুপ্ত শাসনকালৰ সমাজ

পুৰাণ, শাস্ত্র, নাৰদৰ নীতি শাস্ত্র, কালিদাসৰ নাটক আদিয়ে আমাক গুপ্ত যুগৰ সামাজিক জীৱনৰ বিষয়ে নানা তথ্য যোগান ধৰে। সমসাময়িক লিপিবোৰৰ পৰাও যু গৰ সামাজিক জীৱনৰ নানা আকর্ষণীয় বৈশিষ্টৰ কথা গম পোৱা যায়। বিখ্যাত চীনা পৰিব্রাজক ফা-হিয়েনেও খৃষ্টীয় পঞ্চম শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ কালছোৱাত ভাৰতৰ সমাজবোৰ কেনে আছিল সেই বিষয়ে কিছু নিৰীক্ষণলব্ধ মন্তব্য কৰি থৈ গৈছে।

সমাজৰ শ্রেণীবিভাজন ঃ গুপ্ত যুগত সমাজখন চাৰিটা বর্ণত বিভক্ত আছিল- ব্রাহ্মণ, ক্ষত্রিয়, বৈশ্য, আৰু শূদ্র । প্রতিটো প্রধান জাতি অথবা বর্ণৰে নির্দিষ্ট কর্তব্য আছিল। ফা-হিয়েনৰ টোকাত শূদ্র সকলৰ দুর্দশা ছবি এখন দেখা পোৱা যায়। অর্থাৎ, গুপ্ত যুগৰ ভাৰতীয় সমাজত জাতি- ভেদ প্রথাৰ প্রচলন আছিল আৰু মানুহ বর্ণ বৈষম্যৰ বলি হৈছিল। খোদিত লিপিবোৰত উল্লেখ থকা বিভিন্ন সম্প্রদায়ৰ লোকৰ কথা আৰু বিভিন্ন সাহিত্যত থকা উল্লেখৰ পৰা এই কথা গম পোৱা যায় যে গুপ্ত যুগত জাতি প্রথাৰ প্রচলন আছিল।

ব্রাহ্মণ বর্ণৰ লোকসকল প্রধানকৈ বেদ আৰু অন্য ধর্মগ্রন্থৰ অধ্যয়ণ তথা শিক্ষণৰ বৃত্তিত জড়িত আছিল। ইয়াৰ উপৰি তেওঁলোকে বলি-বিধান আৰু অন্য ধর্মীয় অনুশীলনবোৰ সম্পন্ন কৰিছিল। সমাজত মর্যদা আৰু আসনৰ ক্ষেত্রত ব্রাহ্মণসকলৰ পাচতেই স্থান পাইছিল ক্ষত্রিয় সকলে। ক্ষত্রিয়সকল আছিল শাসক শ্রেণী। সেইবাবে সমাজত তেওঁলোকে এখন সন্মানজনক আসন লাভ কৰিছিল। ক্ষত্রিয় আৰু বৈশ্য সকলে দ্বিজাতিৰ মর্যদাও লাভ কৰিছিল। অর্থাৎ তেওঁলোকক ব্রাহ্মণসকলৰ দৰে দুবাৰকৈ জন্মলাভ কৰা লোক বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। বৈশ্যসকল আছিল অগাধ ধন-সম্পত্তিৰ গৰাকী। সেয়েহে তেওঁলোকেও সমাজত এখন উচ্চ আসন লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। বর্ণ বিভাজন ব্যৱস্থাৰ সবাতোকৈ নিম্নত স্থান লাভ কৰিছিল শূদ্রসকলে। তেওঁলোকক উচ্চ বর্ণ তিনিটাৰ সেৱা কৰিবলৈ বাধ্য কৰোৱা হৈছিল। এই চাৰিটা

প্রধান জাতি (বর্ণ)ৰ উপৰি গুপ্ত যুগত আন কেইবাটাও উপ-জাতি (সম্প্রদায়) আছিল। সমসাময়িক খোদিত লিপি আৰু সাহিত্যত ইয়াৰ পর্যাপ্ত প্রমান আছে। কিন্তু অ-সবর্ণ বিবাহ অথবা অন্য বর্ণ (জাতি) ৰ লোকৰ সৈতে আহাৰ গ্রহণ আদিৰ দৰে কার্যৰ ক্ষেত্রত কোনো কঠোৰ নীতি নিয়ম থকাৰ কথা পোহৰলৈ অহা নাই।

জানি থোৱা ভাল

এগৰাকী হিন্দু পুৰুষৰ জীৱনৰ চাৰিটা পর্যায় আছিল বুলি ধৰা হৈছিল। এই পর্যায় চাৰিটাক আশ্রম বুলি কোৱা হৈছিল। জন্মৰ পৰা পঁচিশ বছৰ বয়সলৈকে এজন লোক ব্রহ্মাচর্য আশ্রমত আছিল । এই সময়ছোৱাত তেওঁ বিভিন্ন ধর্মগ্রন্থ অধ্যয়ণ কৰিছিল আৰু নিজৰ জাতি অনুসৰি বিভিন্ন কাম কাজৰ শিক্ষা লাভ কৰিছিল। দ্বিতীয় পর্যায়টোক গার্হস্থ্য আশ্রম বোলা হৈছিল। ব্যক্তিয়ে পৰৱর্ত্তী পঁচিশ বছৰৰ বাবে পাৰিবাৰিক জীৱন এটা উপভোগ কৰিছিল। তাৰ পাচৰ পর্য্যায়টোৰ নাম আছিল বানপ্রস্থ (অৰণ্যলৈ গমন) । ব্যক্তি পঞ্চাশ বছৰীয়া হোৱাৰ লগে লগে সাংসাৰিক জীৱনৰ পৰা অৱসৰ লৈ অৰণ্যত বাস কৰিছিল । তাত তেওঁ নিৰলে ধ্যানমগ্ন জীৱন যাপন কৰিছিল। ইয়াক বানপ্রস্থ আশ্রম বোলা হৈছিল। জীৱনৰ অন্তিম পর্যায়টো হ'ল সন্ন্যাস। ব্যক্তি পয়সত্তৰ বছৰীয়া হোৱাৰলগে লগে এই পর্যায়টো আৰম্ভ হৈছিল আৰু মৃত্যু পর্যন্ত চলিছিল। এই সময়ছোৱাত এজন ব্রাহ্মণ সম্প্রদায়ৰ লোকে সমস্ত পার্থিৱ বন্ধনৰ পৰা নিজকে সম্পূর্ণ মুক্ত কৰিব লাগিছিল। জীৱনৰ এই পর্যায়ক্রমিক বিভাজনৰ কাৰণ হিচাপে আমি মানৰ জীৱনক এক পৰিশীলিত ৰূপ দিয়াৰ উদ্দেশ্যটোকে ধৰি ল'ব পাৰোঁ। যিকোনো ধৰণৰ মাত্রাধিক্যৰ পৰা জীৱনক আঁতৰাই এক শৃংখলাৱদ্ধ বিন্যাসৰ সংহতিৰে জীৱন যাপন কৰিবলৈকে এই শ্রেণীবিভাজন কৰা হৈছিল।

দাসত্ব ঃ ভাৰতত গুপ্ত যুগত কোনো সংগঠনৰ ৰূপপ্রাপ্ত দাস প্রথাৰ প্রচলন থকাৰ কোনো প্রমান নাই যদিও বিভিন্ন সমলত দাসৰ উল্লেখ আছে। গুপ্তযুগত বিভিন্ন ধৰণৰ দাস আছিল। 'যুদ্ধবন্দী' (Prisoners) সকলক প্রায়েই দাস হিচাপে কামত খটুওৱা হৈছিল। ধাৰ পৰিশোধ কৰিব নোৱাৰা মদপি, জুৱাৰী আদিক প্রায়েই নিজকে দাসৰূপে বিক্রী কৰিবলৈ বাধ্য কৰোৱা হৈছিল। ৰজাৰ ঘৰত লাচনি-পাচনি কৰা লোককো দাস বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। কিন্তু ৰাজতন্ত্রৰ অধীনত প্রচলিত দাস প্রথা পশ্চিমীয়া দেশবোৰত প্রচলিত দাস প্রথাতকৈ পৃথক আছিল। ভাৰতত, কিছুমান চর্ত পূৰণ হোৱাৰ পাচত সকলোৱে দাসত্বৰ পৰা মুক্ত হ'ব পাৰিছিল। দাসবোৰে নিজেই কর্মৰ জৰিয়তে অথবা পৰিয়ালৰ সদস্য আৰু বন্ধু -বান্ধৱৰ সহযোগত দেয় পৰিশোধ কৰি পুনৰ স্বাধীন হ'ব পাৰিছিল। সমসাময়িক খতিয়ানৰ পৰা এই কথা জনা যায় যে

যুদ্ধবন্দী সকলো আনকি মুক্ত হ'ব পাৰিছিল। গৰাকীৰ জীৱন ৰক্ষা কৰা দাসক স্বাধীনতা প্ৰদান কৰাৰ লগতে তেনে দাসে গৰাকীৰ সম্পত্তিৰ পৰা গৰাকীৰ পুত্ৰই লাভ কৰিবলগীয়া সম্পত্তিৰ সমান অংশ লাভ কৰিছিল।

নাৰীৰ স্থিতি ঃ যুগে যুগে ভাৰতীয় সমাজত নীৰৱ স্থিতি বেলেগ বেলেগ হৈ আহিছে। বৈদিক যুগত নাৰীয়ে সমাজৰ আদৰ সন্মান লাভ কৰিছিল। গুপ্ত যুগত নাৰীৰ জীৱনৰ কিছু দিশ উন্নত কৰি ৰখাত পুৰাণ বোৰে সহায় কৰিছিল। কিন্তু এই যুগত তথাপিও নাৰী বহু বৈষম্যৰ বলি হৈছিল।

মানৱ ধৰ্মশাস্ত্ৰৰ মতে সমাজখন যিহেতু পুৰুষতান্ত্ৰিক, সেয়েহে নাৰীয়ে জীৱনৰ বিভিন্ন পৰ্যায়ত পিতৃ, পতি অথবা বৰপুত্ৰৰ সুৰক্ষাৰ অধীনত জীৱন যাপন কৰা উচিত। তাৰ মাজতো দ্বিতীয় চন্দ্ৰগুপ্তৰ কন্যা প্ৰভাৱতী গুপ্তই পতিৰ মৃত্যুৰ পাচত ৱাকাটক ৰজাৰ ভাৰপ্ৰাপ্ত ৰাণীৰ দায়িত্ব সুচাৰুৰূপে পালন কৰিছিল।

বহুতো লিখকে নাৰীৰ বাবে আঠ প্ৰকাৰৰ বিবাহৰ কথা কৈ গৈছে। বিবাহৰ প্ৰকাৰবোৰ হ'ল - ব্ৰহ্ম, দৈৱ, অৰ্স, প্ৰজাপতী, অসুৰ, গন্ধৰ্ব, ৰাক্ষস আৰু পিশাচ।

প্ৰথম চাৰি প্ৰকাৰৰ বিবাহ সমাজ স্বীকৃত আছিল ।এনে বিবাহত পিতৃ -মাতৃৰ মত জড়িত আছিল। দৈৱ আৰু অৰ্শ বিবাহত কন্যাৰ মূল্য দাবী কৰা হৈছিল। শেষৰ চাৰি প্ৰকাৰৰ বিবাহ সমাজ স্বীকৃত নাছিল। সমাজত অসুৰ (কইনা হৰণ কৰি নি পতা বিবাহ, য'ত কেতিয়াবা কন্যাৰ সন্মতি থাকে) আৰু গন্ধৰ্ব (পাৰস্পৰিক সন্মতিৰে পতা বিবাহ, পিতৃ - মাতৃৰ সন্মতি লোৱাৰ প্ৰয়োজনবোধ নকৰাকৈ পতা বিবাহ) বিবাহৰ প্ৰচলন আছিল।

গুপ্তসকলৰ শাসনকালত সতী প্ৰথাৰ প্ৰচলন আছিল । বাৎসায়ন আৰু কালিদাসৰ লেখনীৰ পৰা আমি এই কথা গম পাওঁ। প্ৰথম কুমাৰগুপ্তৰ দিনৰ মাদ্ৰাচোৰ শিলালিপিতো উল্লেখ আছে যে গুপ্তযুগত সতীপ্ৰথা প্ৰচলিত আছিল। সেই সময়ছোৱাত বহুবিবাহৰো প্ৰচলন আছিল। ৰজা আৰু অন্য সামন্ত প্ৰভূ সকলৰ একাধিক পত্নী আছিল। কেৱল ৰজাৰ অথৱা শাসকসকলেই এই প্ৰথা বৰ্তাই ৰখা নাছিল। সাধাৰণ প্ৰজায়ো বহুবিবাহ কৰাব পৰিছিল। কোনো বিবাহিতা মহিলা যদি বুদ্ধিহীনা, বন্ধা অথবা বাৰে বাৰে কন্যা সন্তান জন্ম দিয়ে , তেন্তে তেওঁ সতিনীৰ সৈতে জীৱন কটাৱলগীয়া হৈছিল। খোদিত লিপিৰ পৰা গম পোৱা যায় যে কুভেৰা নাগা আৰু ধ্ৰুৱস্বামীনি আছিল দ্বিতীয় চন্দ্ৰগুপ্তৰ পত্নী।

খাদ্য ঃ কালিদাসৰ বিৱৰণীৰ পৰা আমি এই কথা গম পাইছো যে গুপ্ত খাদ্য সুস্বাদু আৰু পুষ্টিকৰ আছিল। সেই যুগৰ মানুহৰ প্ৰধান খাদ্য আছিল বার্লি, ঘেহুঁ আৰু চাউলেৰে তৈয়াৰী নানান আহাৰ। তিয়ঁহ, পয়াজ, নহৰু, ৰঙালাউ, বিভিন্ন ধৰণৰ জিকা জাতীয় পাচলি আদিও মানুহে খাইছিল।

গু প্তযুগত বিভিন্ন মচলা, তৈল শস্য আৰু ঔষধি গছ-গছনিৰ ব্যৱহাৰ হৈছিল।

সৰিয়হ, তেতেলী, দালচেনী, লং, তামোল, আদা, হালধী আৰু কেশৰ বিভিন্ন কামত ব্যৱহাৰ হৈছিল। গুপ্তযুগৰ অৰণ্য আৰু ঘৰুৱা বাগানবোৰত নানাধৰণৰ ফল-মূল উদ্ভেনদী আছিল। আম, কমলা, কঁঠাল, ডালিম, আঙুৰ, কল, নাৰিকল আদি ফল সকলোতে পোৱা গৈছিল। গুপ্তযুগত কুঁহিয়াৰৰ পৰা চেনী উৎপাদন কৰা হৈছিল। চেনী আৰু গাখীৰেৰে বিভিন্ন মিঠাই প্রস্তুত কৰা হৈছিল। মৌ আছিল আন এবিধ বহুল ব্যৱহৃত খাদ্য সামগ্রী। আলহীক অভ্যর্থনা জনাবলৈ আৰু অন্য উৎসৱ পার্বনত মৌৰ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

পোছাক ঃ গুপ্তযুগৰ পুৰুষ আৰু মহিলাই বতৰৰ সৈতে মিলাকৈ নানা ধৰণৰ পোছাক পিন্ধিছিল। কালিদাসৰ লেখনীত চিকাৰলৈ যোৱা পোছাকৰ উল্লেখ আছে। পুৰুষে ধুতী, পাগুৰী আৰু গলবস্ত্র (Scarf) পৰিধান কৰিছিল। সাধাৰণ পোছাকবোৰ কপাহী আছিল। বিয়া-বাৰুৰ পোছাকবোৰ ৰেচমৰ আছিল। নাৰীয়ে শাৰী আৰু শ্বল পিন্ধিছিল। কাপোৰৰ ৰং বগা, ক'লা, ৰঙা, নীলা, কেশৰ আৰু বহুৰঙী আছিল। গুপ্তযুগৰ পুৰুষ আৰু মহিলা উভয়েই মূৰ, চুলি, কাণ, নাক, বাহু, কঁকাল, ভৰি আৰু আঙুলিত নানা ধৰণৰ গহণা পিন্ধিছিল। গুপ্তযুগৰ ভাস্কর্য আৰু অজন্তা চিত্রবোৰত পুৰুষ আৰু মহিলাৰ বিভিন্ন ধৰণৰ গহণাৰ আর্ডি দেখা পোৱা যায়।

আমোদ - প্রমোদ আৰু ক্রীড়াৰ লগতে কালিদাসে গুপ্তযুগৰ উচ্চ মানৰ সংগীত চর্চাৰ বিষয়ে লিখি থৈ গৈছে। সেই যুগৰ সংগীত তত্ব আৰু অভ্যাস- দুয়ো দিশৰ পৰাই উচ্চ আছিল। সংগীত, নৃত্য আৰু নাট অতি জনপ্রিয় আছিল । গুপ্ত যুগত বিভিন্ন বসন্ত উৎসৱ আৰু অন্য জনপ্রিয় আমোদ-প্রমোদৰ আয়োজন কৰা হৈছিল। পাশাখেল আছিল এটা জনপ্রিয় খেল । মানুহে চিকাৰ কৰিও ভাল পাইছিল। ৰজাৰ প্রিয় খেল আছিল হাতীত উঠা।

১১.৩.২ গুপ্ত শাসনকালৰ অর্থনীতি

গুপ্ত ৰজাসকলে সাম্রাজ্যখনত ৰাজনৈতিক একতা স্থাপন কৰি এখন কার্যকুশল আৰু দয়ালু চৰকাৰ গঠন কৰিছিল। ইয়াৰ ফলত সাম্রাজ্যখন বাণিজ্য, উদ্যোগ আৰু কৃষি ক্ষেত্রত যথেষ্ট সবল হৈ পৰিছিল।

কৃষি ঃ গুপ্ত যুগৰ অধিকাংশ নাগৰিকৰে কৃষি আছিল অর্থনৈতিক জীৱনৰ ৰাজহাড়স্বৰূপ। বংগ ভূমি অনুদান চুক্তি আৰু অন্য সমলৰ পৰা এই কথা গম পোৱা যায় যে কৃষিৰ বাবে মাটিৰ চাহিদা ক্রমে বৃদ্ধি পাইছিল। ৰাষ্ট্রৰ বাবে ভূমি ৰাজহ আছিল উপার্জনৰ প্রধান উৎস। সেয়েহে গুপ্ত শাসকসকলে কৃষকৰ স্বার্থজড়িত বিষয়ত অধিক গুৰুত্ব দিছিল আৰু মাটিৰ উৎপাদশীলতা বৃদ্ধিৰ বাবে বিভিন্ন ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিছিল। কৃষি সম্প্রসাৰণৰ প্রয়াস কৰা হৈছিল। পুখুৰী, কুঁৱা, নলা আদি খান্দি পতিত

মাটিলৈ পানী বোৱাই আনি তেনে মাটিতো খেতি কৰা হৈছিল। যথেষ্ট সংখ্যক জলসিঞ্চন প্রকল্প কার্যক্ষম কৰি শুকাণ মাটিতো কৃষিকার্য আৰম্ভ কৰা হৈছিল। স্কণ্ডগুপ্তৰ প্রশাসক প্রাণদত্তই সুদর্শন নামৰ কৃত্রিম হ্রদটোত থকা বান্ধটো মেৰামতি কৰাৰ কথা জনাগড় শিলালিপিত উল্লেখ আছে।

সেই যুগৰ বিজ্ঞানীসকলে বিজ্ঞান সম্মতভাৱে কৃষিকার্য উন্নয়নৰ বিভিন্ন দিহা পৰামর্শ আগবঢ়াইছিল। এই ক্ষেত্রত বিশেষভাৱে নাম ল'ব পাৰি বৰাহমিহিৰে লিখা 'বৃহৎ সম্হিতা' (বৃহৎ সংহিতা) ৰ কথা। আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে ধান, বার্লি আৰু ঘেঁহু আছিল এই যুগৰ প্রধান খাদ্যশস্য। বিভিন্ন শাক-পাচলি, মটৰ, মাহজাতীয় শস্য আদিৰো খেতি কৰা হৈছিল। বৃহৎ পৰিসৰৰ তৈল - বীজ উৎপাদন কৰা হৈছিল। সেই যুগৰ মানুহে থলুৱা আৰু বিদেশী দুয়োধৰণৰ ফল-মূলৰ খেতিও কৰিছিল।

গুপ্ত যুগৰ খোদিত লিপি অথবা অন্য খতিয়ানৰ পৰা বর্তমান যুগৰ জমিদাৰী প্রথাৰ দৰে কোনো প্রথাৰ প্রচলন সম্পর্কে জানিব পৰা নাযায়। অৱশ্যে এই সময়ছোৱাত এক নতুন ধৰণৰ সামন্তবাদী অর্থনীতিয়ে গা কৰি উঠিছিল। ৰাষ্ট্রই ব্রাহ্মণ আৰু মন্দিৰক মাটিৰ বিভিন্ন অধিকাৰ প্রদান কৰিবলৈ লোৱাৰ লগে লগে এই অর্থনীতিৰ উত্থান ঘটিছিল।

কৃষিৰ গুৰুত্বৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখি ৰজাই কৃষকৰ স্বার্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ কিছুমান নীতি নিয়ম বলবৎ কৰিছিল। কৃষিখণ্ডত কাম কৰা শ্রমিক আৰু মাটিৰ মালিকক ৰক্ষণাবেক্ষণ দিবলৈও কিছুমান নীতি - নিয়ম প্রণয়ন কৰা হৈছিল।

উদ্যোগ ঃ গুপ্ত যুগত উদ্যোগ আৰু হস্তশিল্পৰ ক্ষেত্র দুখনত হোৱা সবাংগীন বিকাশৰ বাবে অর্থনৈতিক অৱস্থা উন্নত হৈছিল। সাম্রাজ্যখন প্রাকৃতিক সম্পদ, খনিজ সম্পদ, জীৱ-জন্তু আৰু গছ-গছনিৰে সমৃদ্ধ আছিল। ইয়াৰ বাবে হস্তশিল্প তথা অন্য আনুষাংগিক বৃত্তিৰ বিকাশ ঘটিছিল। নীতি গ্রন্থ আৰু খোদিত লিপি দুয়োটাৰ পৰাই গম পোৱা যায় যে খনি আৰু অৰণ্যৰাজিৰ গৰাকী আছিল ৰাষ্ট্র। ৰাষ্ট্রই এই দুয়োটা খণ্ডৰে সকলো ধৰণৰ ব্যৱহাৰিক উদ্দেশ্য নিয়ন্ত্রণ আৰু তদাৰক কৰিছিল। অৰণ্য পৰিদর্শনৰ বাবে চৰকাৰে বিশেষ বিষয়াক নিযুক্তি দিছিল।

দৈনন্দিন জীৱনত ধাতুৰ বহুল প্রয়োগ হৈছিল। কৃষি কার্যত প্রয়োজন হোৱা সা-সজুঁলিৰ পৰা ঘৰুৱা কামত ব্যৱহৃত বাচন - বর্তনলৈকে বহুতো সামগ্রী ধাতুৰে তৈয়াৰ কৰা হৈছিল। গুপ্ত যুগত সেয়েহে ধাতু উদ্যোগ অতি লাভজনক ব্যৱসায় লৈ ৰূপান্তৰিত হৈছিল। পুৰণি দিল্লীৰ কুতুবমিনাৰৰ কাষত উদ্ধাৰ হোৱা মেইৰৌলি লৌহস্তম্বটো হ'ল গুপ্ত যুগৰ ধাতুকলাৰ এক অপূর্ব নিদর্শন।

সোণেৰে নির্মিত বিভিন্ন সামগ্রী উদ্ধাৰ হোৱাটোৱে ইয়াকে সুচায় যে গুপ্ত যুগত সোণৰ উদ্যোগেও উন্নতিৰ মুখ দেখিছিল। সাধাৰণতে ডাঙৰ ডাঙৰ নগৰ চহৰত বাস কৰা ধনী শ্রেণীটোৱে সোণৰ আভূষণ পিন্ধিছিল। অমৰকোষ, বৃহৎ সম্হিতা

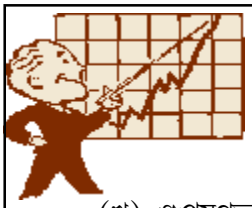
আৰু কালিদাসৰ নাটকবোৰত হীৰা, মুকুটা, প্ৰবাল আৰু অন্য মূল্যবান মণি-ৰত্নৰ উল্লেখ আছে। তাৰপৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে সেই সময়ত এইবোৰ সামগ্ৰীৰ চাহিদা পূৰণৰ বাবেও উদ্যোগ গঢ়ি উঠিছিল। গুপ্ত যুগত তামৰ বহুল প্ৰয়োগ হোৱালৈ চাই সেই সময়ছোৱাত তাম্ৰ উদ্যোগ থকাৰ কথা ক'ব পাৰি। সেই যুগৰ আন এটা জনপ্ৰিয় উদ্যোগ হ'ল মৃৎশিল্প (বোকামাটিৰে বাচন তথা অন্য সামগ্ৰী তৈয়াৰ কৰা উদ্যোগ)

সাম্ৰাজ্যবাদী গুপ্ত শাসকসকলৰ দিনত উন্নতিৰ মুখ দেখা আন এটা জনপ্ৰিয় উদ্যোগ হ'ল বস্ত্ৰ উদ্যোগ। কুন্দত নক্সা কটা (Wood Carving) আছিল আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উদ্যোগ। কাৰণ এই সময়ছোৱাত গৃহ নিৰ্মাণ কাৰ্যত বাঁহৰ লগতে কাঠো ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

প্ৰত্নতাত্বিক আৱিষ্কাৰ, সমসাময়িক সাহিত্য কৰ্মত থকা উল্লেখ আৰু খোদিত লিপিবোৰে ইয়াকে প্ৰমাণ কৰে যে গুপ্ত যুগত আভ্যন্তৰীণ আৰু বৈদেশিক দুয়ো দিশতে ব্যৱসায় বাণিজ্যই যথেষ্ট উন্নতি কৰিছিল। আভ্যন্তৰীণ বাণিজ্যৰ প্ৰধান সামগ্ৰীবোৰ আছিল দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা নানা ধৰণৰ বস্তু। গুপ্ত যুগৰ অর্থনৈতিক উন্নতি তৰান্বিত কৰিছিল স্থল আৰু জলপথেদি কৰা বৈদেশিক বাণিজ্যই। গুপ্ত সকলে চীনৰ পৰা উৎকৃষ্ট মানৰ ৰেচমৰ কাপোৰ আমদানি কৰিছিল।

গুপ্ত বংশৰ শাসনকালত হোৱা অর্থনৈতিক উন্নতিৰ প্ৰামাণ সেই সময়ৰ মুদ্ৰা আৰু সাহিত্যকৰ্মৰ পৰাও পোৱা যায়। গুপ্ত শাসকসকলে প্ৰৱৰ্তন কৰা অধিকাংশ মুদ্ৰাই আছিল বিশুদ্ধ সোণৰ। সমুদ্ৰগুপ্তই আঠবিধ আৰু তেওঁৰ নাতি প্ৰথম কুমাৰ গুপ্তই নবিধ বিভিন্ন ধৰণৰ স্বৰ্ণ মুদ্ৰাৰ প্ৰচলন কৰিছিল। দ্বিতীয় চন্দ্ৰগুপ্তৰ ৰাজত্বকালত ভাৰত ভ্ৰমনলৈ অহা চীনা পৰিব্ৰজক ফা-হিয়েনৰ টোকাৰ পৰাও গুপ্ত যুগৰ অর্থনৈতিক অৱস্থাটো যে উন্নত আছিল সেয়া গম পোৱা যায়।

গুপ্ত যুগৰ অর্থনৈতিক অৱস্থাৰ সাধাৰণ সমীক্ষাৰ পৰা এই কথাই প্ৰমাণিত হয় যে অর্থনৈতিক উন্নতিৰ দিশেৰে গুপ্তযুগ আছিল ভাৰতীয় ইতিহাসৰ সোণালী যুগ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখক -

(ক) ফা-হিয়েন এগৰাকী প্ৰখ্যাত চীনা পৰিব্ৰজক ।

(খ) গুপ্তযুগত বিভিন্ন ধৰণৰ দাস আছিল ।

(গ) বৈদিক যুগত সমাজে নাৰীক অসন্মান কৰিছিল ।

(ঘ) প্ৰাণদত্ত স্কণ্ডগুপ্তৰ সেনাধিনায়ক আছিল।

(ঙ) 'অমৰকোষ' কালিদাসে ৰচনা কৰিছিল।

(চ) প্ৰথম কুমাৰ গুপ্তই আঠবিধ বিভিন্ন ধৰণৰ স্বৰ্ণমুদ্ৰাৰ প্ৰচলন কৰিছিল ।

প্রশ্ন নং ২ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক -

(ক) ব্রাহ্মণসকলৰ প্রধান কাম আছিল ..... অধ্যয়ণ কৰা ।

(খ) ভাৰতত কোনো সংগঠনৰ ৰূপলোৱা নাছিল ..... প্রথা নাছিল।

(গ) নাৰীৰ বাবে ..... প্রকাৰৰ বিবাহ আছিল ।

(ঘ) মাণ্ডাচোৰ শিলালিপি ..... ৰ ৰাজত্বকালত খোদিত হৈছিল।

(ঙ) 'বৃহৎ সম্হিতা'ৰ ৰচক হ'ল ..... ।

(চ) ..... পৰা উৎকৃষ্ট মানৰ ৰেছমৰ কাপোৰ আমদানি কৰা হৈছিল।

প্রশ্ন নং ৩ঃ জীৱন পর্যায় চাৰিটা কি কি ?

.....

প্রশ্ন নং ৪ঃ গুপ্ত ৰজাসকলৰ প্রিয় খেলটো কি আছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৫ঃ কেনেকৈ পতিত মাটিত খেতি কৰা হৈছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৬ঃ গুপ্ত যুগত হোৱা উদ্যোগৰ বিকাশ সম্পর্কে ৪০ টা মান শব্দত এটা টোকা লিখক।

.....

১১.৪ গুপ্ত শাসনকালৰ ধর্ম আৰু সংস্কৃতি

গুপ্ত যুগত ধর্ম আৰু সংস্কৃতিৰ ক্ষেত্র দুখনৰ নতুন বিকাশ ঘটিছিল । তলৰ শিতানবোৰত আমি সেই যুগত হোৱা ধর্মীয় তথা সাংস্কৃতিক বিকাশ সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

১১.৪.১ গুপ্ত শাসনকালৰ ধর্ম

সাম্রাজ্যবাদী গুপ্তসকলৰ শাসনকালছোৱাত বিভিন্ন ধৰণৰ ধর্মীয় কলাপ চলিছিল। হিন্দু ধর্মৰ পুনৰুত্থানৰ বাবে এই সময়ছোৱা বিশেষভাৱে স্মৰণীয় হৈ ৰ'ব। গুপ্ত শাসকসকলে বিভিন্ন ধৰণে পৃষ্ঠপোষকতা কৰি হিন্দু ধর্ম পুনৰুজ্জীৱিত কৰি তুলিছিল। তেওঁলোকৰ মাজৰে বেছি ভাগেই আছিল ব্রাহ্মণ দেৱতা (ঈশ্বৰ) বিষ্ণুৰ উপাসক।

হিন্দু ধর্ম ঃ গুপ্তযুগত বিষ্ণুৰ অৱতাৰবোৰেও জনপ্রিয়তা অর্জন কৰিছিল। সমুদ্রগুপ্ত আছিল পৰম বিষ্ণুৰ উপাসক আৰু বিষ্ণুৰ বাহন গৰুড় আছিল গুপ্তৰাজপৰিয়ালৰ প্রতীক। ৰজাৰ ওচৰত গৰুড় ৰৈ থকা চিত্র সম্বলিত মুদ্রাও প্রচলিত আছিল। সংস্কৃত 'ভাগৱত ' শব্দৰ অর্থ হ'ল বিষ্ণু উপাসক। কিন্তু ইয়াৰ আন এটা অর্থও আছে। ইয়াৰ দ্বাৰা বৈষ্ণৱসকলৰ এটা বিশেষ পন্থাক বুজোৱা হয়। দ্বিতীয় চন্দ্রগুপ্ত অথৱা বিক্রমাদিত্যই তেওঁৰ পিতৃতকৈও অধিক প্রভাৱশালীভাৱে বৈষ্ণৱবাদৰ ভাগৱত ৰূপটোৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। তেওঁ নিজে 'পৰম ভাগৱত' উপাধি গ্রহণ কৰিছিল। মথুৰা আৰু গড়ৱা লিপিত তেওঁক এই শিৰোনামেৰে সম্বোধন কৰা হৈছে। ৪০১-৪০২ খৃষ্টাব্দৰ 'উদয়গিৰি গুহালিপি'ত দ্বিতীয় চন্দ্রগুপ্তৰ এগৰাকী কৰতলীয়া বিষ্ণুদেৰ এজন ভাগৱত আছিল বুলি উল্লেখ আছে। তেওঁৰ নামটোৱেই তেওঁ যে বিষ্ণুৰ উপাসক আছিল সেয়া প্রমান কৰে। বৈষ্ণৱ সকলৰ দৰেই শৈৱসকলেও শিৱক ঈশ্বৰ বুলি বিশ্বাস কৰে। যদিও গুপ্ত শাসকসকল বিষ্ণুৰ উপাসক আছিল তথাপিও তেওঁলোকে অন্য ধর্মীয় পন্থাবোৰলৈও নিজ নিজ পৃষ্ঠপোষকতা আগবঢ়াইছিল। কেইগৰাকীমান গুপ্ত শাসক আৰু তেওঁলোকৰ মুখিয়ালসকল শিৱভক্ত আছিল।

গুপ্ত যুগত সূর্য দেৱতাকো উপাসনা কৰা হৈছিল। প্রথম কুমাৰ গুপ্তৰ শাসনকালৰ, অর্থাৎ ৪৩৬ খৃষ্টাব্দৰ মাণ্ডাচোৰ খোদিত লিপিত উল্লেখ আছে যে ৰেছম শিপিনিৰ এটা গীল্ডে সূর্যদেৱতাৰ মন্দিৰ নির্মাণ কৰিছিল। হুন সকলৰ মুখিয়াল মিহিৰাকূল আছিল একনিষ্ঠ সূর্য উপাসক। তেওঁ পুন্য অর্জন কৰিবলৈ গোপ পর্বতত এটা সূর্য মন্দিৰ নির্মাণ কৰাইছিল। গুপ্ত যুগত মাণ্ডাচোৰ, গোৱালিয়ৰ, ইন্দোৰ আৰু আশ্রমক আদি স্থানত আন কেইবাটাও সূর্য মন্দিৰ নির্মাণ কৰা হৈছিল। উত্তৰ ভাৰতৰ বিভিন্ন স্থান তথা অসমত সূর্যমূর্তি উদ্ধাৰ কৰা হৈছে।

শক্তিৰ উপাসনাও এক জনপ্রিয় ধর্মীয় অনুশীলন আছিল। শক্তিক উমা, পার্বতী, দূগা, কালী, মহেশ্বৰী আদি নামেৰেও জনা যায়। মার্কেণ্ডেয় পুৰাণত শক্তিক দুষ্টক দমন আৰু বিনাশ কৰোঁতাৰ ৰূপত শক্তি উপস্থাপন কৰা হৈছে। কালক্রমত শিৱৰ সৈতে শক্তিক জড়িত কৰা হ'ল আৰু শক্তি শিৱৰ সংগিনী হৈ পৰিল। দ্বিতীয় চন্দ্রগুপ্তৰ অধীনস্থ সামন্তপ্রভূ এজনে সাঞ্চীৰ ওচৰত এটা গুহা নির্মাণ কৰি তাত শক্তিৰ মহিষমর্দিনী ৰূপৰ মূর্তি প্রতিষ্ঠা কৰিছিল। ভাৰতত শক্তি উপাসনাৰ পৰম্পৰা হৰপ্পা সভ্যতাৰ মাতৃ (Mother Goddess) উপাসনাৰ পৰাই আৰম্ভ হৈছিল বুলি ক'ব পাৰি।

জৈনধর্ম ঃ গুপ্ত যুগত হিন্দু ধর্মাৱলম্বী - বিভিন্ন পন্থাই জনপ্রিয়তা অর্জন কৰাৰ দৰে জৈন ধর্মৱো ইয়াৰ বিভিন্ন পন্থা সহকাৰে বিকাশ লাভ কৰিছিল। জৈন দর্শনে জনপ্রিয়তা লাভ কৰাৰ লগতে জৈন ধর্মও বিভিন্ন দিশেৰে সমৃদ্ধ হৈ পৰিছিল। ৪৫৩ খৃষ্টাব্দত বলাভীত এখন জৈন ধর্মীয় মহাসভা অনুষ্ঠিত হৈছিল। গুপ্তযুগত

কেইবাটাই জৈন মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। স্কন্দগুপ্তৰ ৰাজত্বকালত গোৰখপুৰ জিলাৰ কাহাউমত ৫ গৰাকী তীথংকৰৰ মূৰ্তি প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। ফা-হিয়েনৰ টোকাৰ পৰা গম পোৱা যায় যে জৈন মন্দিৰবোৰত জৈন পৰম্পৰাৰে উপাসনা কৰা কামটো আছিল যথেষ্ট ব্যয়বহুল। মূৰ্তি লৈ কৰা ৰাজকীয় শোভাযাত্ৰা আছিল অতি খৰছী কাম। কিন্তু একে সকয়তে ই আছিল জৈন দেৱ - দেৱীক উপাসনা কৰাৰ এটা জনপ্ৰিয় ৰূপ।

বৌদ্ধধৰ্ম ঃ গুপ্তযুগত বৌদ্ধধৰ্মৰো বিকাশ হৈছিল। পাহাৰপুৰ, অজন্তা, নাগার্জুন-কোণ্ডা, কাশ্মীৰ, আফগানিস্তান আৰু পাঞ্জাৱ আছিল বৌদ্ধধৰ্মৰ কেন্দ্ৰস্থল। আন কেইটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ বৌদ্ধ ধৰ্মী অঞ্চল আছিল মথুৰা, কোচাম্বি, কাশী আৰু সাৰনাথ। অন্ধ, অজন্তা আৰু ইলোৰাৰ বৌদ্ধস্তূপ আৰু বৌদ্ধবিহাৰ বোৰৰ খ্যাতি দশোদিশে বিয়পি পৰিছিল। বৌদ্ধ ধৰ্ম অধ্যয়নৰ কেন্দ্ৰস্থল নালন্দা বিশ্ববিদ্যালয়ে বিদেশৰো অসংখ্য ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক আকৰ্ষণ কৰিছিল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বৌদ্ধিক আৰু নৈতিক মানে সকলোৰে প্ৰশংসা আদায় কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। হিউৱেন -চাঙৰ বিৱৰণী মতে নৰসিম্হাগুপ্ত আৰু বুদ্ধগুপ্তৰ দৰে কেইবাজনো গুপ্ত ৰজাই বৌদ্ধধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিছিল।

একনিষ্ঠ বৈষ্ণৱ সমুদ্রগুপ্তৰ ৰাজসভাৰ এগৰাকী প্ৰধান পৰামৰ্শদাতা আছিল মহাযানপন্থী বৌদ্ধগুৰু বাসুবন্ধু । প্ৰথম কুমাৰগুপ্ত আছিল নালন্দাৰ বৌদ্ধ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এগৰাকী পৃষ্ঠপোষক। গুপ্ত ৰজাসকলে প্ৰধানকৈ বৈষ্ণৱবাদ আৰু বৌদ্ধধৰ্মৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল যদিও তেওঁলোকে আন ধৰ্ম তথা ধৰ্মীয় অনুশীলনৰ প্ৰতি অসহিষ্ণু নাছিল।

১১.৪.২ গুপ্ত শাসনকালৰ সংস্কৃতি

গুপ্ত শাসকসকল আছিল কলা আৰু স্থাপত্যশিল্পৰ পৃষ্ঠপোষক। গুপ্তযুগৰ আৰম্ভণিৰ সময়ছোৱাৰ স্থাপত্যশিল্পৰ নিদৰ্শণ হিচাপে আমি সৰু চেপেটা চালৰ মন্দিৰবোৰৰ কথা ক'ব পাৰোঁ। এই মন্দিৰবোৰৰ চৌপাশে কেতিয়াবা স্তম্ভ থকা প্ৰেক্ষাগৃহ নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। সাঞ্চীৰ মন্দিৰ এনে স্থাপত্যকলাৰ এক উদাহৰণ। কিন্তু উত্তৰ ভাৰতত মন্দিৰৰ চালত শিখৰ নিৰ্মাণৰ পৰম্পৰা আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে গুপ্ত স্থাপত্য কলাই এক নতুন শৈলী গ্ৰহণ কৰিলে। পৰৱৰ্তী সময়ত এই শৈলী সমগ্ৰ ভাৰততে বিয়পি পৰিল। গুপ্ত যুগৰ মন্দিৰ নিৰ্মাণ শৈলীৰ আন দুটা উদাহৰণ হ'ল বিথৰগাঁৱৰ ইটাৰে নিৰ্মিত মন্দিৰ আৰু দেওগড়ৰ দশৱতাৰ মন্দিৰ।

সাম্ৰাজ্যবাদী গুপ্ত শাসকসকলৰ ৰাজত্বকালত সাহিত্যিক সৃষ্টিয়েও এক গতিশীলতা লাভ কৰিছিল। এই যুগতেই সংস্কৃত সাহিত্যই উৎকৃষ্টতাৰ চৰম সীমাত উপনীত হৈছিল।

চিত্র ১১.১ সাঞ্চীৰ মন্দিৰ

স্থাপত্য শিল্প ঃ স্থাপত্য শিল্পৰ ক্ষেত্রখনে গুপ্তযুগত বিকাশৰ সর্ব্বোচ্চ শিখৰ পাইছিল। গুপ্ত স্থাপত্য কলাক সম্পূর্ণ ভাৰতীয় বুলি ক'ব পাৰি। সাৰনাথত আৰু অন্য অঞ্চলত উদ্ধাৰ হোৱা বুদ্ধমূর্তিবোৰে এটা পূর্ণবিকশিত স্থাপত্য শৈলীৰ নিদর্শন দাঙি ধৰে। সাৰনাথৰ অপূর্ব সুন্দৰ বুদ্ধমূর্তিয়ে সেই যুগৰ স্থাপত্য শিল্পীৰ নিপুনতা আৰু শিল্পীসুলভতাৰ প্রমান দিয়ে। এই একেই দক্ষতাৰ প্রমান দেওগড় মন্দিৰ ভাস্কর্যখোদিত ফলকবোৰত থকা ব্রাহ্মণ্যবাদী ভগৱান শিৱ, বিষ্ণু আৰু অন্য দেৱ-দেৱীৰ প্রতিমূর্তিটো দেখিবলৈ পোৱা যায়।

গুপ্তযুগৰ শিল্পী আৰু চাৰু-কাৰু কুশলীবোৰ ধাতুৰ ব্যৱহাৰতো পাকৈত আছিল। খৃষ্ট্রীয় ষষ্ঠ শতিকাৰ শেষৰ ফালে বিহাৰৰ নালন্দাত সজা প্রায় ৮০ ফুট ওখ তামৰ বুদ্ধমূর্তিটো এই কথাৰ প্রমান। গুপ্ত যুগৰ কালৰ আন উল্লেখনীয় বৈশিষ্টবোৰ আছিল সৌন্দর্য সম্পর্কে শিল্পীৰ ধাৰণা আৰু শৈলীত প্রয়োগ কৰা সৰলতা।

চিত্র ১১.২ সাৰনাথৰ বুদ্ধমূর্তি

চিত্রকলা ঃ গুপ্তযুগৰ কলাৰ বিৱৰণী ইয়াৰ চিত্রকলাৰ উল্লেখ অবিহনে আধৰুৱা হৈ ৰ'ব। সেই সময়ছোৱাত চিত্রকলায়ো এক পূর্ণ বিকশিত ৰূপ লাভ কৰিছিল। গুপ্তযুগৰ চিত্রকলা অধ্যয়ণৰ বাবে আমি চিত্রসূত্র, কামসূত্র আদি গ্রন্থৰ সহায় ল'ব পাৰোঁ।

অজন্তাৰ গুহাৰ বেৰবোৰত আঁকা ছবিবোৰে জগৎ জোৰা খ্যাতি লাভ কৰিছে। অজন্তাৰ চিত্রবোৰৰ বিষয়বস্তু মূলত ধর্মীয় আৰু বুদ্ধ, বোধিসত্ব, বুদ্ধৰ জীৱনৰ সৈতে জড়িত ঘটনা তথা জাতকৰ কাহিনীয়ে এই চিত্রবোৰত প্রাধান্য লাভ কৰিছে।

চিত্র ১১.৩ অজন্তাৰ চিত্রকলা

গুপ্তযুগৰ চিত্রকলাৰ আন এক উদাহৰণ হ'ল বাগৰ বৌদ্ধ গুহাবোৰৰ ছবিসমূহ। এই ছবিবোৰ অজন্তা চিত্রশৈলীৰ সম্প্রসাৰণ। ছবিবোৰৰ আর্হিৰ বৈচিত্রতা, অপূর্ব সুন্দৰ সজ্জা আৰু সূক্ষ্ম দক্ষতাৰ প্রদর্শনে এইবোৰক অজন্তাৰ চিত্রবোৰৰ সমকক্ষ কৰি তুলিছে। অজন্তা আৰু বাগৰ চিত্রবোৰৰ শৈলী একে যদিও বিষয়বস্তুৰ ক্ষেত্রত কিছু পার্থক্য আছে। বাগৰ ছবিবোৰ ধর্মনিৰপেক্ষ প্রকৃতিৰ।

সংস্কৃত সাহিত্যঃ আগতেই উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে গুপ্তযুগ আছিল সংস্কৃত ভাষাৰ বাবে সোণালী যুগ। সংস্কৃত হ'ল বেদৰ ভাষা । গুপ্তযুগত প্রাকৃত আৰু পালি ভাষাক আঁতৰাই সংস্কৃতে আনুষ্ঠানিক ভাষাৰ স্থান দখল কৰিছিল। গুপ্ত শাসক আৰু আভিজাত শ্রেণীটোৱে সংস্কৃত ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিছিল। গুপ্ত শাসকৰ উজ্জয়িনী ৰাজসভাৰ শোভাবর্দ্ধন কৰা নাট্যকাৰ কালিদাসে সকলো ধর্মীয় তথা ধর্মনিৰপেক্ষ সাহিত্যকর্ম সংস্কৃত ভাষাত সৃষ্টি কৰিছিল। সম্ভৱত ঃ দ্বিতীয় চন্দ্রগুপ্তৰ ৰাজসভা শুৱনি কৰা কালিদাস আছিল গুপ্তযুগৰ ভোটাতৰা আৰু এগৰাকী মহান কবি। তেওঁ ৰচনা কৰা কেইখনমান কালজয়ী নাট হ'ল অভিজ্ঞানম শকুন্তলম্ , মালাৰিকাগ্নিমিত্রম আৰু বিক্রমোর্ৱশী। নাটকেইখনৰ বিষয়বস্তু আছিল প্রেম-প্রণয় আৰু ৰাজকীয় জীৱন । মেঘদুত আৰু ঋতু সম্হাৰা (ঋতু বর্ণনা) হ'ল কালিদাসে ৰচনা কৰা গীতি -কাব্য।

ৰঘুবংশম আৰু কুমাৰ সম্ভৱ হ'ল তেওঁ লিখা কাব্য অথবা মহাকাব্য। "স্পষ্ট চৰিত্রচিত্রন, সংবদ্ধ আৰু চমৎকাৰ অভিব্যক্তি প্রকাশ আৰু গভীৰ প্রকৃতিপ্রেম " হ'ল কালিদাসৰ ৰচনাৰ বৈশিষ্ট। গুপ্তযুগৰ আনদুগৰাকী স্বনামধন্য নাট্যকাৰ হ'ল শূদ্রক আৰু বিশাখা দত্ত। শূদ্রকৰ মৃচ্ছকটিকম্ হ'ল চাৰুদত্ত আৰু উজ্জয়িনীৰ গণিকা বসন্তসেনাৰ প্রেমৰ কাহিনী। বিশাখা দত্তই দুখন ঐতিহাসিক নাটক লিখিছিল। মুদ্রাৰাক্ষস আছিল মৌর্য বিপ্লৱৰ ওপৰত আধাৰিত আৰু 'দেৱীচন্দ্রগুপ্তম'ৰ বিষয় হ'ল গুপ্ত সকলে শক শাসকৰ বিৰুদ্ধে চলোৱা সামৰিক অভিযান।

গুপ্তযুগত সাহিত্য আৰু বিজ্ঞানে উন্নতি কৰাৰ দুটা প্রধান কাৰণ আছিল। প্রথম কাৰণটো হ'ল, দীর্ঘদিনীয়া বিদেশী আধিপত্য আৰু ৰাজনৈতিক অনৈক্য আঁতৰ কৰি গুপ্ত শাসকসকলে প্রায় গোটেই ভাৰতখনতে ৰাজনৈতিক একতা স্থাপন কৰিবলৈ সমর্থ হৈছিল। সাম্রাজ্যবাদী গুপ্তসকলে ভাৰতখনক এটা একক ৰাজনৈতিক গোটত সংহত কৰি লোৱাৰ উপৰি এক উৎকৃষ্ট আৰু দয়াশীল প্রশাসন ব্যৱস্থাও গঢ়ি তুলিছিল। গুপ্ত শাসকসকলৰ দিনত বিৰাজ কৰা শান্তি আৰু সুস্থিৰতাই দেশৰ নাগৰিক বৌদ্ধিক বিকাশৰ অনুকুল পৰিবেশ প্রদান কৰিছিল।

দ্বিতীয় কাৰণটো হ'ল, অর্থনৈতিক উন্নতি। আভ্যন্তৰীণ আৰু বৈদেশীক দুয়ো ধৰণৰ বেপাৰ - বাণিজ্য উন্নত হোৱা বাবে গুপ্তযুগৰ মানুহবোৰ অভাৱৰ পৰা মুক্ত হ'ব পাৰিছিল। এই কথাই তেওঁলোকক শান্তিৰ কলা (Art of peace) বিকাশত মনোনিৱেশ কৰাৰ সুযোগ দিছিল। ধর্ম, দর্শন, কলা, সাহিত্য আৰু বিজ্ঞান হ'ল শান্তি বর্তি থকা সময়ত মনোযোগ দিব পৰা বিষয়। আন এক উল্লেখনীয় কাৰণ হ'ল, গুপ্ত শাসকসকল নিজেও জ্ঞানী আৰু পণ্ডিত আছিল। সমুদ্রগুপ্তক ৰাজকবি হৰিসেনে কবিৰাজ উপাধি দিছিল। সমুদ্রগুপ্তই প্রৱর্তন কৰা এবিধ সোণৰ মুদ্রাত তেওঁ 'লুট' নামৰ বাদ্যযন্ত্রবিধ বজাই থকাৰ চিত্রৰ সাঁচ কটা হৈছিল। গুপ্ত শাসকসকলে সংস্কৃত শিকনৰ পোষকতা কৰিছিল। গুপ্তযুগত বিকশিত হোৱা সংস্কৃত সাহিত্যক মূলতঃ দুটা শিতানত ভগাব পাৰি- ধর্মীয় সাহিত্য আৰু ধর্মনিৰপেক্ষ সাহিত্য।

ধর্মীয় সাহিত্য ঃ ধর্মীয় সাহিত্যৰ ক্ষেত্রত সাম্রাজ্যবাদী গুপ্ত যুগ আছিল অতি চহকী। মহাকাব্য ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰতক গুপ্ত যুগতেই আমি বর্তমান পঢ়িবলৈ পোৱা সংশোধিত ৰূপ প্রদান কৰা হৈছিল অত্যন্ত দক্ষতাৰে মহাকাব্য দুখনৰ বিষয়বস্তু পুনৰ সাজ্জিত তথা সম্পাদনা কৰা হৈছিল। ইয়ে মহাকাব্য দুখনক প্রায় নতুন ৰূপ দিছিল।

যাজ্ঞবল্ক্য, নাৰদ, কাত্যায়ন, বৃহস্পতি আৰু কর্মকণ্ডৰ দৰে নীতি তথা ধর্মশাস্ত্রৰ প্রণেতাসকলেও গুপ্ত যুগততে নিজ নিজ সৃষ্টিশীলতাৰ সৰোচ্চ শিখৰ পাইছিল। মহাযানপন্থী বৌদ্ধ দর্শনৰ শ্রেষ্ঠ ৰচনাৰাজিও গুপ্তযুগৰে সম্পদ। সসংগ, বাসুবন্ধু আৰু দিগনাগৰ দৰে স্বনামধন্য বৌদ্ধ চিন্তাবিদে এই ৰচনাৰাজি সৃষ্টি কৰিছিল।

ধর্মনিৰপেক্ষ সাহিত্য ঃ ভাৰতীয় ইতিহাসৰ আন কোনো যুগতেই গুপ্ত যুগত হোৱাৰ দৰে ধর্মনিৰপেক্ষ সাহিত্যৰ সৃষ্টি হোৱা নাছিল। বিভিন্ন কাৰিকৰী জ্ঞানৰ গ্রন্থ, কাব্য, পুৰাণ, সংস্কৃত ভাষাৰ বিভিন্ন শাখাৰ কিতাপ হ'ল এই যুগৰ অমূল্য অৱদান।

কাৰিকৰী বিষয়ৰ গ্ৰন্থৰ ভিতৰত চন্দ্ৰ গোমিনৰ '*চন্দ্ৰব্যাকৰণ*', অমৰসিংঘৰ '*অমৰকোষ*' আৰু বৰাহমিহিৰৰ '*বৃহৎ সম্‌হিতা*'ৰ নাম ল'ব পাৰি।

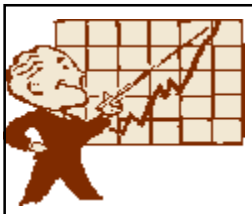
গুপ্তযুগৰ প্ৰখ্যাত কাব্য ৰচক হ'ল কালিদাস, ভৎসভাটি আদি। আংশিক গদ্যত সাহিত্য ৰচনা কৰাৰ পৰম্পৰাও গুপ্তযুগতে আৰম্ভ হৈছিল। সেই যুগৰ ইতিহাসত এনেদৰে আংশিক গদ্যত লিখা কাব্যবোৰক চম্পূ কাব্য বুলি উল্লেখ কৰা হৈছিল।

গুপ্তযুগৰ প্ৰশান্তি ৰচকসকলৰ অন্যতম আছিল হৰিসেন। সমুদ্ৰগুপ্তৰ ৰাজকবি হৰিসেনক এলাহাবাদ প্ৰশান্তিয়ে অমৰ কৰি থৈ গৈছে। প্ৰশান্তি সাহিত্যৰ আন এগৰাকী লেখত ল'বলগীয়া স্ৰষ্টা আছিল বৎসভাট্টি।

বৌদ্ধ সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰখনত নাগার্জুনে দৰ্শনৰ মাধ্যমিকা ধাৰা (The Madhyamika School Philosophy) প্ৰতিষ্ঠা কৰি সাহিত্য ৰচনা কৰিছিল। আৰ্যদেৱ আৰু আৰ্য আসংগ আছিল এই ধাৰৰ দুজন উল্লেখযোগ্য লেখক।

জৈন ধৰ্মমূলক সাহিত্যবোৰ পোন প্ৰথমে প্ৰাকৃত দোৱানত লিখা হৈছিল পৰৱৰ্তী সময়ত সংস্কৃত ভাষাতে লিখা হৈছিল। এই যুগৰ কেইজনমান প্ৰসিদ্ধ জৈন পণ্ডিত হ'ল বিমলা, দেৱাৰ্ধি গাণি আৰু সিদ্ধসেনা দিবাকৰ ।

গুপ্তযুগত সাহিত্য জগত উজ্বলাই তোলা লেখক - সাহিত্যিক সকলে কেৱল উচ্চমান বিশিষ্ট সাহিত্যৰে সৃষ্টি কৰা নাছিল, তেওঁলোকৰ সৃষ্টিৰ পৰা আমি সেই যুগৰ সমাজত প্ৰচলিত সাংস্কৃতিক পৰম্পৰা অধ্যয়নৰো অতি ভাৰসাযোগ্য পৰ্যাপ্ত সমল আহৰণ কৰিব পাৰোঁ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৭ঃ শুদ্ধনে অশুদ্ধ লিখক ঃ

(ক) গুপ্ত শাসকসকল বৈষ্ণৱবাদৰ অনুগামী আছিল ।

(খ) বিষ্ণুৰ বাহন সিংহ ।

(গ) দ্বিতীয় চন্দ্ৰগুপ্তই 'পৰম ভাগৱত' উপাধি গ্ৰহণ কৰিছিল ।

(ঘ) গুপ্ত শাসকসকল অন্য ধৰ্মৰ প্ৰতি অসহিষ্ণু আছিল ।

(ঙ) নালন্দাত থকা তামৰ বুদ্ধমূৰ্তিটো প্ৰায় ৮০ ফূট ওখ।

(চ) অজন্তাৰ গুহাচিত্ৰবোৰৰ বিষয়বস্তু ধৰ্মীয় নাছিল।

(ছ) 'ঋতু সম্‌হাৰাত' ঋতুবোৰৰ বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

প্ৰশ্ন নং ৮ঃ দুয়োপক্ষ মিলাওক -

(ক) মেঘদুতম্‌	(I)	শূদ্ৰক
(খ) মৃচ্ছকটিকম্‌	(II)	বিশাখা দত্ত
(গ) মুদ্ৰাৰাক্ষস	(III)	কালিদাস

প্ৰশ্ন নং ৯ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক -

(ক) ..... য়ে 'পৰমভাগৱত' উপাধি গ্ৰহণ কৰিছিল।

(খ) ..... আছিল হুনসকলৰ এজন মুখিয়াল।

(গ) ..... আছিল 'দর্শনৰ মাধ্যমিকা ধাৰা'ৰ এজন উল্লেখযোগ্য লেখক।

(ঘ) বুদ্ধগুপ্ত ..... ৰ একনিষ্ঠ অনুগামী আছিল ।

(ঙ) বাসুবন্ধু ..... ৰ উপদেষ্টা আছিল।

(চ) 'অভিজ্ঞানম শকুন্তলম্' ..... য়ে ৰচনা কৰিছিল।

(ছ) সমুদ্রগুপ্তক তেওঁৰ ৰাজকবি ..... য়ে 'কবিৰাজ ' উপাধি প্রদান কৰিছিল।

(জ) বৎসভাট্টি আছিল গুপ্তযুগৰ এজন বিখ্যাত ..... লেখক

প্রশ্ন নং ১০ঃ গুপ্ত যুগৰ আৰম্ভণিৰ সময়ছোৱাত নির্মাণ কৰা মন্দিৰবোৰৰ যিকোনো এটা বৈশিষ্ট উল্লেখ কৰক।

.....

প্রশ্ন নং ১১ঃ অজন্তা আৰু বাগৰ চিত্রবোৰৰ মাজত থকা প্রধান পার্থক্যটো কি?

.....

১১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিলে যে-

- গুপ্ত যুগৰ সমাজ চাৰিটা প্রধান জাতি (বর্ণ) ত বিভক্ত আছিল। সমাজত বহুতো উপ-জাতিও আছিল। বিভিন্ন ধৰণৰ দাসেও গুপ্ত সমাজত সেৱা আগবঢ়াইছিল। সমাজ পুৰুষতান্ত্রিক আছিল বাবে নাৰীয়ে সদায় পুৰুষৰ সুৰক্ষা আৰু আধিপত্যৰ অধীন আছিল।
- সমাজত সতী আৰু বহুবিবাহ প্রথাৰ প্রচলন আছিল। গুপ্তযুগৰ খাদ্য সুস্বাদু আৰু পুষ্টিকৰ আছিল।
- উপলক্ষ আৰু বতৰ অনুসৰি পুৰুষ আৰু মহিলাই বিভিন্ন ধৰণৰ সাজ-পোচাক পিন্ধিছিল। তেওঁলোকে নানা ধৰণৰ অলংকাৰো পৰিধান কৰিছিল।
- গুপ্তযুগৰ মানুহবোৰ আমোদ-প্রমোদ আৰু ক্রীড়াপ্রিয় আছিল। কৃষি আছিল তেওঁলোকৰ প্রধান জীৰিকা।
- ভূমি ৰাজহ আছিল ৰাষ্ট্রৰ উপার্জনৰ প্রধান উৎস। গুপ্ত শাসক সকলে কৃষকৰ কল্যাণৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখিছিল আৰু কৃষিৰ উন্নয়নত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।
- গুপ্তযুগত উদ্যোগ আৰু হস্তশিল্পৰ সর্বাত্মক বিকাশ ঘটিছিল। সোণ, তাম, বস্ত্র আৰু কুন্দত কটা সামগ্রী নির্মাণ আছিল সেই যুগৰ জনপ্রিয় উদ্যোগ।
- গুপ্তযুগত আভ্যন্তৰীণ আৰু বৈদেশিক দুয়ো ধৰণৰ বাণিজ্যই উন্নতি কৰিছিল। গুপ্ত

ৰজাসকলে স্বর্ণমুদ্র প্রচলন কৰিছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা গম পোৱা যায় যে গুপ্ত যুগ অর্থনৈতিক ভাৱে স্বচ্ছল আছিল।

- গুপ্তযুগত বিভিন্ন ধৰণৰ ধর্মীয় কার্য-কলাপ চলিছিল। এই যুগতে হিন্দু ধর্মৰ পুনৰুত্থান ঘটিছিল। বিষ্ণুৰ অৱতাৰ সমূহ আৰু শক্তিৰ উপাসনা অতি জনপ্রিয় আছিল। কেইগৰাকীমান গুপ্ত শাসক আৰু বিভিন্ন মুখিয়ালে শিৱৰ উপাসনা কৰিছিল। গুপ্তযুগত সূর্য উপাসনাও জনপ্রিয় আছিল।
- গুপ্তযুগত জৈন ধর্মও জনপ্রিয় আছিল। জৈন ধর্মৰ অনুগামীৰ সংখ্যাও যথেষ্ট আছিল। এই যুগত বহুতো জৈন মন্দিৰ নির্মাণ কৰা হৈছিল। গুপ্তযুগত বৌদ্ধ ধর্মৰো বিকাশ ঘটিছিল। সাম্রাজ্যৰ বিভিন্ন অঞ্চল বৌদ্ধ ধর্মৰ কেন্দ্রত পৰিণত হৈছিল। নালন্দা বিশ্ববিদ্যালয় বৌদ্ধধর্ম অধ্যয়ণৰ মূল কেন্দ্র আছিল। বিভিন্ন দেশৰ ছাত্র-ছাত্রীয়ে ইয়াত বৌদ্ধ দর্শন অধ্যয়ণ কৰিছিল।
- গুপ্তযুগত কলা আৰু স্থাপত্য শিল্পৰো বিকাশ ঘটিছিল । ৰজাঘৰ আছিল ইয়াৰ প্রধান পৃষ্ঠপোষক। এই যুগত স্থাপত্য শিল্পই উৎকৃষ্টতাৰ চৰম সীমা পাইছিল। চিত্রকলায়ো এক পূর্ণ বিকশিত পর্যায় পাইছিল। অজন্তা আৰু বাগৰ প্রখ্যাত গুহাচিত্রবোৰ এই যুগৰ শিল্পকলাৰ অপূর্ব নিদর্শন।
- গুপ্তযুগত সাহিত্য ক্ষেত্রখনৰো অভূতপূর্ব বিকাশ ঘটিছিল। এই যুগত সংস্কৃত ভাষাই পূর্ণ বিকশিত ৰূপ লাভ কৰিছিল। বেদৰ ভাষা বুলি পৰিচিত সংস্কৃতক গুপ্ত সাম্রাজ্যৰ আনুষ্ঠানিক ভাষাৰ মর্যদা প্রদান কৰা হৈছিল। সংস্কৃত পালি আৰু প্রাকৃত ভাষাৰ প্রচলন সীমিত কৰি তুলিছিল। ধর্মনিৰপেক্ষ দুয়োটা শাখাতে সংস্কৃত সাহিত্যৰ বিকাশ ঘটিছিল।

১১.৬ অধিক জানিবলৈ

1) Majumdar, R.C., Raychaudhuri, H.C., Datta, K. (1986). *An Advanced History of India*. New Delhi, Macmillan India Ltd.
2) Thapar, Romila. (2002). *The Penguin History of Early India from The Origins to A D 1300.* New Delhi, The Penguin Group.
3) Tripathi, Ramashankar. (1999). *History of Ancient India*. Delhi, Motilal Banarsidass Publishers Pvt. Ltd.

১১.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ (ক)শুদ্ধ (খ) শুদ্ধ (গ) অশুদ্ধা (ঘ) শুদ্ধ
(ঙ) অশুদ্ধ (চ) অশুদ্ধ (ছ) অশুদ্ধ

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) বেদ (খ) দাস (গ) আঠ (ঘ) কুমাৰগুপ্ত
(ঙ) বৰাহমিহিৰ (চ) চীনা।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ব্রহ্মচর্য, গার্হস্থ, বানপ্রস্থ আৰু সন্ন্যাস

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ হাতীত উঠা

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ পুখুৰী, কুঁৱা আদি খান্দি, নলা কাটি ইত্যাদি।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ গুপ্তযুগত এক সর্বাত্মক ঔদ্যোগিক বিকাশ ঘটাৰ প্রমান পোৱা যায়। সাম্রাজ্যখন প্রাকৃতিক সম্পদ, খনিজ সম্পদ, জীৱ-জন্তু আৰু বনজ সম্পদত চহকী আছিল আৰু ইযে অর্থনৈতিক বিকাশত অৰিহণা যোগাইছিল। সোণ, তাম, বস্ত্র আৰু কুন্দত কটা সামগ্রী নির্মাণ আছিল এই যুগৰ জনপ্রিয় উদ্যোগ।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) শুদ্ধ (খ) অশুদ্ধ (গ) শুদ্ধ (ঘ) অশুদ্ধ
(ঙ) অশুদ্ধ (চ) অশুদ্ধ (ছা) শুদ্ধ

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) (iii) (খ) (i) (গ) (ii)

৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) দ্বিতীয় চন্দ্রগুপ্ত (খ) মিহিৰকুল (গ) বিমোলা
(ঘ) বৌদ্ধধর্ম (ঙ) সমুদ্রগুপ্ত (চ) কালিদাস
(ছ) হৰিসেন (জ) কাব্য

১০ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ সৰু, চেপেটা চালৰ মন্দিৰ । কেতিয়াবা মন্দিৰ চৌপাশে স্তম্ভযুক্ত প্রেক্ষাগৃহ নির্মাণ কৰা হৈছিল।

১১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ অজন্তাৰ গুহাচিত্রবোৰৰ প্রকৃতি ধর্মীয় আৰু বাগ গুহাচিত্রবোৰৰ প্রকৃতি ধর্মনিৰপেক্ষ আছিল।

১১.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন(প্রতিটো প্রশ্নৰ ৫০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ঃ এলাহাবাদ প্রশাস্তিৰ লেখক কোন ?

প্রশ্ন ২ঃ বিশাখদত্তই লিখা দুখন ঐতিহাসিক নাটকৰ নাম লিখক ।

প্রশ্ন ৩ঃ দুটা গুপ্ত মন্দিৰৰ নাম লিখক।

প্রশ্ন ৪ঃ জুনাগড় খোদিত লিপিৰ বিষয়ে কি জানে লিখক।

(খ) চমু প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্নৰ ১৫০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ঃ গুপ্ত যুগত সমাজখনৰ কেনেকৈ শ্রেণীবিভাজন কৰা হৈছিল?

প্রশ্ন ২ঃ গুপ্ত যুগত সমাজত নাৰীৰ স্থান কেনেকুৱা আছিল?

প্রশ্ন ৩ঃ গুপ্ত যুগৰ কৃষি উন্নয়নৰ বিষয়ে এটি টোকা লিখক।

প্রশ্ন ৪ঃ গুপ্তসকলৰ শাসনকালত হোৱা ব্রাহ্মণ্যবাদী হিন্দুধর্মৰ বিকাশ সম্পর্কে এটি টোকা লিখক।

(গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্ন ৩০০-৫০০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ঃ গুপ্ত যুগত হোৱা সংস্কৃত সাহিত্যৰ বিকাশ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ঃ গুপ্ত যুগৰ আর্থ-সামাজিক অৱস্থাটো বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ঃ গুপ্ত যুগত কেনেধৰণৰ ধর্মীয় বিকাশ ঘটিছিল ? গুপ্ত শাসকসকল ধর্মনিৰপেক্ষ আছিল নে? বহলাই লিখক।

প্রশ্ন ৪ঃ স্থাপত্য, ভাস্কর্য আৰু চিত্রকলাৰ বিকাশত গুপ্ত যুগে কেনেধৰণৰ অৱদান আগবঢ়াইছিল ?

*** ***** ***

অধ্যায় ১২ ঃ প্রধান ৰাজনৈতিক বংশবোৰৰ অভ্যুত্থান

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ প্রতিহাৰ সকল
১২.৪ ৰাষ্ট্রকূটসকল
১২.৫ পাল সকল
১২.৬ ৰাজপুতসকলৰ মূল
১২.৭ চৌহান সকল
১২.৮ চন্দেলা সকল
১২.৯ কালাচুৰী সকল
১২.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১২.১১ অধিক জানিবলৈ
১২.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১২.১৩ আৰ্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি-

- প্রতিহাৰ সকলৰ উত্থানৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব,
- ভাৰতত উল্লেখনীয় ৰাজনৈতিক শক্তি হিচাপে ৰাষ্ট্রকূটসকলৰ উত্থানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব,
- পালসকলৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰিব পাৰিব,
- চৌহান বংশৰ উত্থানৰ বিষয়ে এক ধাৰণা কৰিব পাৰিব,
- চন্দেলাসকলৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব,
- কালাচুৰীসকলৰ উত্থানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

আদি মধ্যযুগৰ সময়ছোৱা বহুতো ৰাজবংশ প্রধান ৰাজনৈতিক শক্তি হিচাপে উত্থানৰ সাক্ষী আছিল। এই সকলোবোৰ বংশই আদি মধ্যযুগত ভাৰতৰ ইতিহাসৰ ধাৰা সৃষ্টিত এক উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰিছিল। এই পাঠটোত আমি আদি মধ্যযুগত ভাৰতত উত্থান হোৱা প্রধান ৰাজবংশবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

১২.৩ প্রতিহাৰ সকল

প্রতিহাৰ সকল ভাৰতৰ অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ ৰাজনৈতিক শক্তি আছিল। গুজৰাট বা দক্ষিণ পশ্চিম গুজৰাটতত প্রথমে বাস কৰিবলৈ লোৱা বাবে সম্ভৱত তেওঁলোকক গুৰজাৰ-প্রতিহাৰ বুলিও জনা যায়। এই বংশৰ প্রথমগৰাকী প্রখ্যাত ৰজা আছিল প্রথম নাগভট্ট। তেওঁ মেল্চ সকলৰ আক্রমণ প্রতিহত কৰাৰ বাবে বিখ্যাত হৈছিল। এই মেল্চসকল সম্ভৱত সিন্ধু প্রদেশৰ আৰৱসকল আছিল। প্রথম নাগভট্টৰ আজোনাতি বৎসৰাজা আছিল এই বংশৰ আন এজন প্রখ্যাত ৰজা। তেওঁ প্রায় ৮১৮খ্রীষ্টাব্দৰ সময়ছোৱাত শাসন কৰিছিল। তেওঁ যোধপুৰক তেওঁৰ ৰাজ্যত অন্তর্ভুক্ত কৰিছিল আৰু বংগদেশৰ পাল সম্রাট ধর্মপালক পৰাজিত কৰিছিল। কিন্তু দুর্ভাগ্যক্রমে তেওঁ ৰাষ্ট্রকূট ৰজা ধ্রুৱৰ হাতত পৰাজিত হয়।

বৎৰাজৰ উত্তৰাধিকাৰী দ্বিতীয় নাগভট্টই ৰাজধানী ভিনমালৰ পৰা কনৌজলৈ স্থানান্তৰিত কৰে। তেওঁ ৰাজ্য বিজয় নীতি গ্রহণ কৰিছিল আৰু বিদর্ভ আৰু কলিংগ ৰজাক পৰাস্ত কৰাৰ উপৰিও উত্তৰে মৎস, পূবে ৱৎস আৰু পশ্চিমে তুৰস্ক সকলকো নিজৰ অধীন কৰিছিল। তাৰ পিছত তেওঁ ধর্মপালক পৰাজিত কৰে। কিন্তু অতি সোনকালে ৰাষ্ট্রকূট ৰজা দ্বিতীয় গোবিন্দই দ্বিতীয় নাগভট্টক পৰাস্ত কৰে আৰু ইয়াৰ পিছত তেওঁ মালৱা দখল কৰে। এই বিফলতাৰ পিছত তেওঁ ৰাজ্যৰ সীমা পূবৰ ফালে বহলাবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু গোৱালিয়ৰ, কালিঞ্জৰ আৰু কনৌজ পর্যন্ত দখল কৰিবলৈ সক্ষম হয়। তেওঁৰ পুত্র ৰামভদ্রই মাত্র তিনি বছৰ শাসন কৰে আৰু এজন অকমণ্য ৰজা হিচাপে প্রমাণিত হয়। তেওঁ আনকি ৰাজ্যৰ কিছু অংশ পাল শাসক দেৱ পালৰ হাতত হেৰুৱায়।

ৰামভদ্রৰ পুত্র তথা উত্তৰাধিকাৰী মিহিৰ ভোজ বা ভোজ প্রতিহাৰ বংশৰ অন্যতম শ্রেষ্ঠ ৰজা আছিল। তেওঁ ৮৩৬ পৰা ৮৮৫ খ্রীষ্টাব্দলৈ শাসন কৰিছিল। সিংহাসনত উঠিয়েই তেওঁ পূবে নিজৰ আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে কিন্তু পাল শাসক দেৱপালৰ হাতত পৰাজয়ৰ সন্মুখীন হ'ব লগা হয়। সেয়ে ভোজে তেওঁৰ মনোযোগ মধ্য ভাৰত, দাক্ষিণাত্য আৰু গুজৰাটৰ ফালে দিয়ে। ইয়াৰ ফলত দ্বিতীয় ধ্রুৱৰ নেতৃত্বত ৰাষ্ট্রকূটসকল আৰু প্রতিহাৰসকলৰ মাজত নর্মদা নদীৰ পাৰত যুদ্ধ লাগে। এই যুদ্ধৰ পিছত ভোজে গুজৰাট আৰু মালৱাৰ এক বৃহৎ অঞ্চলত নিজৰ আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। দৌলতপুৰৰ তাম্রফলিৰ মতে ভোজে মধ্য আৰু পূব ৰাজস্থানত পুনৰ নিজৰ আধিপত্য স্থাপন কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। শক্তিশালী পাল ৰজা দেৱপালৰ মৃত্যুৰ পাছত ভোজে পৰৱর্তী দুর্বল পাল ৰজা নাৰায়ণপালক পৰাজিত কৰি পাল ৰাজ্যৰ এক বৃহৎ অংশ নিজ ৰাজ্যৰ অন্তর্ভুক্ত কৰে। আৰবৰ ভ্রমণকাৰী চুলেইমানে ভোজ ৰজাৰ প্রশাসনক উচ্চ প্রশংসা কৰি থৈ গৈছে। ভোজৰ শাসনকালত প্রতিহাৰ ৰাজ্যৰ সীমা উত্তৰ-পশ্চিমে সুতলেজ, উত্তৰে হিমালয়ৰ পাদদেশ, পূবে বংগদেশ, পশ্চিমে ৰাজস্থানৰ এক বৃহৎ অংশ আৰু দক্ষিণে নর্মদা পর্যন্ত বিস্তৃত হৈ পৰিছিল। ভোজ এগৰাকী বিষ্ণুভক্ত আছিল আৰু আদিবৰাহ উপাধি লৈছিল।

প্রথম মহেন্দ্রপালে ভোজৰ উত্তৰাধিকাৰী হিচাপে সিংহাসনত উঠে। প্রথম মহেন্দ্রপালে ৰাজ্যৰ সীমা মগধ আৰু উত্তৰ বংগলৈ বিস্তৃত কৰিছিল। কিন্তু তেওঁ কাশ্মীৰৰ ৰজাৰ হাতত পঞ্জাবৰ কিছু অঞ্চল হেৰুৱায়। পৰৱর্তী শাসক মহিপালৰ শাসন কালত ৰাষ্ট্রকূট ৰজা তৃতীয় ইন্দ্রই কনৌজ সম্পূর্ণৰূপে ধ্বংস কৰে। ই প্রতিহাসকলৰ যশস্যাত আঘাট হানিছিল।

আন এজন শক্তিশালী প্রতিহাৰ শাসক আছিল ৰাজ্যপাল। তেওঁৰ শাসনকালত গজনীৰ মহম্মদে ১০১৮ খ্রীষ্টাব্দত কনৌজ আক্রমণ কৰিছিল। আক্রমণকাৰীৰ মুখামুখি হোৱাৰ পৰিৱর্তে তেওঁ কনৌজৰ পৰা পলাই যায়। তেওঁৰ এই আচৰণত চন্দেলা ৰজা বিদ্যাধৰ ক্ষুব্ধ হয় আৰু ৰাজ্যপালক আক্রমণ কৰি হত্যা কৰে। ফলশ্রুতিত প্রতিহাৰসকল ক্রমান্বয়ে পতনৰ দিশলৈ গতি কৰে। কিন্তু এই কথা সন্দেহাতীত যে প্রতিহাৰসকল ভাৰতৰ এক অন্যতম শক্তিশালী বংশ আছিল।

১২.৪ ৰাষ্ট্রকূট সকল

৭৫৩ খ্রীষ্টাব্দত দান্তিদুর্গই ৰাষ্ট্রকূট বংশ প্রতিষ্ঠা কৰে। আৰম্ভণিতে তেওঁ চালুক্যৰ বাদমীসকলৰ সামন্ত আছিল। কিন্তু তেওঁৰ প্রভুৰ দুর্বল শাসনৰ সুযোগ লৈ দান্তিদুর্গ ক্ষমতালৈ আহে। তেওঁৰ শাসন কালৰ বিষয়ে দুটা উল্লেখযোগ্য সমল হ'ল ইলোৰাৰ দশৰতাৰ গুৱা ফলি আৰু সমংগদ ফলি। এই সমলবোৰে তেওঁৰ বিজয় অভিযানবোৰৰ বিষয়ে তথ্য যোগান ধৰে। তেওঁ গুৰর্জাৰ প্রতিহাৰ সকলৰ অধীনত থকা মালৱা আক্রমণ কৰি নিজৰ দখললৈ আনে।

তেওঁৰ মৃত্যুৰ পিছত ৭৫৬ খ্রীষ্টাব্দত প্রথম কৃষ্ণ সিংহাসনত উঠে। তেওঁ বাদামীৰ চালুক্য সকলক পৰাস্ত কৰে, মহীসুৰৰ গংগা সকলক আক্রমণ কৰে আৰু ৰেংগীৰ চালুক্যসকলক তেওঁৰ বশ্যতা স্বীকাৰ কৰিবলৈ বাধ্য কৰে। ইলোৰাৰ বিখ্যাত শিলত কটা কৈলাশনাথ মন্দিৰটো তেওঁ নির্মাণ কৰোৱাইছিল। তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী হয় পুত্র দ্বিতীয় গোবিন্দ। কিন্তু অনতিপলমে ৭৭৯ খ্রীষ্টাব্দত দ্বিতীয় গোবিন্দক তেওঁৰ উচ্চাকংক্ষী ভাতৃ ধ্রুৱই সিংহাসনচ্যুত কৰে।

ধ্রুৱই ৭৭৯ খ্রীষ্টাব্দক পৰা ৭৯৩ খ্রীষ্টাব্দলৈ শাসন কৰে। তেওঁ প্রথম ৰাষ্ট্রকূট ৰজা যিয়ে সফলতাৰে উত্তৰ ভাৰতত আধিপত্য বিস্তাৰৰ বাবে হোৱা ত্রিকোণীয় যুদ্ধত অংশগ্রহণ কৰিছিল। তেওঁ প্রতিহাৰ ৰজা বৎৰাজক পৰাস্ত কৰে আৰু মালৱা অধিকাৰ কৰে আৰু তাৰ পিছত তেওঁ পাল ৰজা ধর্মপালক পৰাস্ত কৰে। ধ্রুৱৰ পৰৱর্তী ৰজা হয় তৃতীয় গোবিন্দ (৭৯৩-৮১৪ খ্রীষ্টাব্দ)। তৃতীয় গোবিন্দই কনৌজৰ দ্বিতীয় নাগভট্টৰ বিৰুদ্ধে এক সফল অভিযান চলায় আৰু মালৱা দখল কৰে। চক্রযুদ্ধ আৰু ধর্মপালে বিনাচর্তে তৃতীয় গোবিন্দৰ ওচৰত আত্ম সমর্পন কৰে। ইয়াৰ পিছত তেওঁ দক্ষিণ দিশলৈ মন মেলে আৰু তেওঁৰ বিৰুদ্ধে গঠন হোৱা চেৰা, পাণ্ড্য আৰু চোলসকলৰ সংঘক পৰাস্ত কৰে।

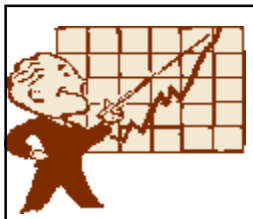
তৃতীয় গোবিন্দৰ উত্তৰাধিকাৰী হয় সর্ব, যি আমোঘবর্ষ বুলি অধিক জনাজাত। তেওঁ ৮১৪ পৰা ৮৮০ খ্রীষ্টাব্দলৈ শাসন কৰিছিল। যদিও তেওঁ প্রায় ৬৪ বছৰ শাসন কৰিছিল, তেওঁ

যুদ্ধতকৈ ধর্ম আৰু সাহিত্যৰ চর্চা অধিক পচন্দ কৰিছিল। তেওঁ বহুতো পণ্ডিত লোকৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল, যেনে জিনসেনা (আদিপুৰাণৰ লেখক), মহাবিৰচার্য (গণিতচাৰ-সমগ্রৰ লেখক) আৰু শক্তয়ান (আমোঘবৃত্তিৰ লেখক)। আমোঘবর্ষ নিজেই এজন বিখ্যাত লেখক আছিল আৰু তেওঁ প্রথম কানাড়া কিতাপ কবিৰাজমার্গ কবিতাৰ ৰূপত লিখিছিল। তেওঁ এগৰাকী প্রখ্যাত নির্মাণকাৰীও আছিল আৰু মান্যখেট চহৰক ইন্দ্রৰ চহৰৰ দৰেই অনন্যসুন্দৰ কৰি তুলিছিল। আমোঘবর্ষাৰ উত্তৰাধিকাৰী হয় তেওঁৰ আজোনাতি তৃতীয় ইন্দ্রই যিয়ে সাম্রাজ্যক পুনৰ শক্তিশালী ৰূপ দিছিল। তৃতীয় ইন্দ্রই প্রতিহাৰ ৰজা মহিপালক পৰাস্ত কৰে আৰু ৯১৫ খ্রীষ্টাব্দত কনৌজ লুণ্ঠন কৰে। সেই সময়ত ভাৰত ভ্রমণ কৰা আল মাচুদিয়ে ৰাষ্ট্রকূট ৰজাসকলক ভাৰতৰ শ্রেষ্ঠ ৰজা বুলি অভিহিত কৰিছিল।

ৰাষ্ট্রকূট বংশৰ আন এজন শক্তিশালী ৰজা আছিল তৃতীয় কৃষ্ণ। তেওঁ ৯৩৪ খ্রীষ্টাব্দৰ পৰা ৯৬৩ খ্রীষ্টাব্দলৈ শাসন কৰিছিল। তাকোল্লাম যুদ্ধত তেওঁ চোল সম্রাট প্রথম পৰান্তকক পৰাস্ত কৰিছিল আৰু চোলসকলৰ উত্তৰ অংশ নিজ ৰাজ্যৰ অন্তর্ভুক্ত কৰে। ইয়াৰ বাবে তেওঁ ৰামেশ্বৰমলৈ যায় আৰু তাত এটা বিজয় খুটা আৰু মন্দিৰ নির্মাণ কৰে। তেওঁৰ মৃত্যুৰ পিছতেই তেওঁৰ বিৰোধীসকল তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰীৰ বিৰুদ্ধে একগোট হয় আৰু ৯৭২ খ্রীষ্টাব্দত ৰাষ্ট্রকূট ৰাজধানী মালখেদ দখল কৰি ভস্মীভূত কৰে। ই ৰাষ্ট্রকূট শাসনৰ অন্ত পেলায়। ইয়াৰ পিছত ৰাষ্ট্রকূটসকলৰ এজন সামন্ত দ্বিতীয় তৈলই কল্যাণীৰ চালুক্য বংশ প্রতিষ্ঠা কৰে।

দশম শতিকাৰ শেষৰ পৰা প্রায় এশ বছৰকাল ৰাষ্ট্রকূটসকলে দক্ষিণ ভাৰতত শাসন কৰিছিল। এই বংশৰ ৰজাসকল ধর্মীয় দিশত সহনশীল আছিল আৰু শৈৱ, বৈষ্ণৱ তথা জৈন ধর্মৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। তেওঁলোকে আনকি মুছলমান ব্যৱসায়ীসকলক তেওঁলোকৰ ৰাজ্যত থকা আৰু ইছলাম ধর্ম উপাসনা কৰাৰ অনুমতিও দিছিল। তেওঁলোকৰ এই সহনশীলতাই তেওঁলোকৰ ব্যৱসায় বাণিজ্যৰ বিকাশত অহিৰণা যোগাইছিল আৰু ফলশ্রুতিত ৰাষ্ট্র সমৃদ্ধিশালী হৈছিল।

তেওঁলোক শিল্প আৰু সাহিত্যৰো মহান পৃষ্ঠপোষক আছিল আৰু সংস্কৃত, প্রাকৃত, অপভ্রমশং (বহুতো ভাৰতীয় ভাষাৰ অগ্রদূত) আৰু কানাড়া আদি ভাষাকো সমানে পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। এনেদৰে ৰাষ্ট্রকূট বংশই ভাৰতৰ ইতিহাসত এক গুৰুত্বপূর্ণ স্থান অধিকাৰ কৰি আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ঃ প্রতিহাৰসকলৰ আন এটা নাম কি আছিল?

.....

প্রশ্ন নং ২ঃ প্রতিহাৰ ৰজা মিহিৰ ভোজে কি উপাধি গ্রহণ কৰিছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৩ঃ ৰাষ্ট্রকূট বংশৰ প্রতিষ্ঠাপক কোন আছিল?

.....

১২.৫ পাল সকল

ভাৰতৰ এক অন্যতম শক্তিশালী ৰাজবংশ আছিল পাল বংশ। ৭৫০ খ্ৰীষ্টাব্দত গোপালে পাল বংশ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। যি সময়ত পাল বংশ স্থাপন কৰা হৈছিল সেই সময়খিনি ৰজাৰ অনুপস্থিতিত নৈৰাজ্য সংশয়েৰে ভৰি আছিল। সেয়ে বিষয়াবৰ্গই গোপালক বংগৰ ৰজা হিচাপে নিৰ্বাচিত কৰে। তেওঁ এজন নিষ্ঠাৱান বৌদ্ধধৰ্মাৱলম্বী লোক আছিল আৰু কোৱা হয় তেওঁ ওদান্তপুৰীৰ বিখ্যাত মঠটো সজাইছিল। তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী হয় পুত্ৰ ধৰ্মপাল আৰু ৭৮০ খ্ৰীষ্টাব্দৰ পৰা ৮১০ খ্ৰীষ্টাব্দলৈ তেওঁ শাসন কৰে। বিখ্যাত বিক্ৰমশীলা বিশ্ববিদ্যালয় তেওঁৰ দিনতে স্থাপন কৰা হৈছিল। তেওঁ পৰমসংগত উপাধি গ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁ সোমপুৰাৰ বুদ্ধ মঠটোও সজাইছিল। তেওঁৰ শাসন কালত পাল ৰাজ্যৰ সীমা পাটালিপুত্ৰৰ পৰা ৰাজৰ্ষী পৰ্যন্ত বিস্তৃত আছিল। অৱশ্যে ৰাষ্ট্ৰকূট ৰজা ধ্ৰুৱই তেওঁক পৰাস্ত কৰে। ইয়াৰ পিছত তেওঁ কনৌজৰ পিনে মন মেলে আৰু তেওঁৰ অধীনত চক্ৰযুদ্ধক কনৌজৰ সিংহাসনত বহুৱাই। কিন্তু কনৌজত তেওঁৰ আধিপত্য বৰ্তি নাথাকিল কাৰণ তেওঁক প্ৰতিহাৰ ৰজা দ্বিতীয় নাগভট্টউ মংগীৰৰ কাষত পৰাস্ত কৰে।

ধৰ্মপালৰ উত্তৰসুৰী হিচাপে সিংহাসনত উঠে তেওঁৰ পুত্ৰ দেৱপাল। তেওঁ এজন শক্তিশালী ৰজা আছিল আৰু বহুত ৰাজ্য জয় কৰিছিল। বাদল স্তম্ভ লিপিৰ অনুসৰি তেওঁ উত্কল জাতিটো নিশ্চিহ্ন কৰি দিছিল আৰু হুন আৰু গুৰজাৰ সকলৰো দৰ্প চূৰ্ণ কৰিছিল। তেওঁ বৌদ্ধ ধৰ্মৰ এজন মহান পৃষ্ঠপোষক আছিল। দেবপালৰ উত্তৰাধিকাৰী সকল বৰ দুৰ্বল আৰু অযোগ্য আছিল। তেওঁলোকৰ এই দুৰ্বলতাৰ পুৰ্নমাত্ৰাই সুযোগ লৈছিল প্ৰতিহাৰ, ৰাষ্ট্ৰকূট, চন্দেলা আৰু কালচুৰীসকলে। ইয়াৰ ফলত ক্ৰমান্বয়ে পাল বংশ পতনৰ মুখলৈ গতি কৰে।

জানি থোৱা ভাল

কোৱা হয় যে বালপুত্ৰদেৱৰ অনুৰোধত দেবপালে নালন্দাত এটা বুদ্ধ মঠ বনাবলৈ চাৰিখন গাঁও দান দিছিল।

১২.৬ ৰাজপুতসকলৰ মূল

ৰাজপুতসকলৰ মূল বা আঁতিগুৰি সম্পৰ্কে জ্ঞান ধূসৰতাৰে আৱৰা। বিভিন্ন পণ্ডিতে তেওঁলোকৰ আঁতিগুৰি সম্পৰ্কে ভিন ভিন মত দাঙি ধৰিছে। বহুতো ইতিহাসবিদৰ মতে ৰাজপুতসকলে তেওঁলোক সূৰ্য আৰু চন্দ্ৰ বংশৰ লোক বুলি কয়। অন্য এটা গোচৰ মতে তেওঁলোক বৈদিক যুগৰ ক্ষত্ৰিয় বংশৰ লোক। ৰাজপুত্ৰ বা ৰাজপুতসকলক আদি কালৰ পৰাই জনা যায়।

জানি থোৱা ভাল

ৰাজপুত শব্দটো পুৰানত উল্লেখ আছে। বহু পণ্ডিতৰ মতে ৰাজপুত শব্দটো সংস্কৃত শব্দ ৰাজপুত্ৰৰ অপভ্রংশ ৰূপ। আনকি প্ৰাচীন ভাৰতৰ প্ৰখ্যাত লিখক বানেও উচ্চ বংশীয় ক্ষত্ৰীয়ক বুজাবলৈ এই শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। ৰাজপুতনাৰ কিছু অঞ্চলত ৰাজপুত বুলিলে ক্ষত্ৰীয় মুখীয়াৰ অবৈধ সন্তানক বুজা যায়।

চৌহান, প্ৰতিহাৰ আৰু চৌলাংকী বা চালুক্য সকলৰ ৰাজপুত সকল বশিষ্ঠ মুনিৰ মাউন্ত আবুৰ যজ্ঞৰ পৰা সিঁচৰতি হৈছিল বুলি মনা যায়। চান্দ বৰদাই নামৰ কবি গৰাকীয়ে তেওঁৰ গ্ৰন্থ 'পৃথিৰীৰাজ ৰাচৌ'ত ৰাজপুতসকলৰ আঁতিগুৰি সম্পৰ্কে থকা কিংবদন্তীৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। অৱশ্যে বৰ্তমান সময়ৰ বহু ইতিহাসবিদে অগ্নিকূল তত্বটোৰ সমালোচনা কৰিছে। আন এক তত্বই ৰাজপুতসকল বিদেশৰ পৰা অহা লোক বুলি ক'ব খোজে। এই তত্ব অনুসৰি ৰাজপুত সকল শক, হুন, কুষান আৰু গুৰজাৰ সকলৰ বংশধৰ আৰু পিছলৈ হিন্দু ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰি তেওঁলোক ভাৰতীয় হয়। এনেদৰে হিন্দু ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰা বিদেশীসকলৰ উচ্চ শ্ৰেণীটোক পিছলৈ ৰাজপুত বুলি জনা গৈছিল আৰু নিম্ন শ্ৰেণী কেইটাক জাঁত, অহিৰ আদি বুলি জনা গৈছিল। ভি.এ. স্মিথে এই তত্বক সমৰ্থন কৰিছে। তেওঁৰ সমৰ্থনৰ ভিত্তি আছিল যে পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ শতিকাত হুন আৰু অন্যান্য বিদেশী গোষ্ঠীবোৰৰ আক্ৰমণে উত্তৰ ভাৰতৰ জাতি ব্যৱস্থা আৰু শাসকীয় বংশবোৰৰ পুনবিন্যাস ঘটাইছিল। ফলশ্ৰুতিত বিভিন্ন গোষ্ঠীৰ অন্তৰ্গত সকলো লোককে একেলগে ৰাজপুত বুলি কোৱা হৈছিল। ইয়াৰোপৰি স্মিথৰ মতে কিছুমান ৰাজপুত হিন্দু ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰা হুন আৰু গুৰজাৰসকলৰ বংশধৰ আৰু আন কিছুমান স্থায়ী অধিবাসী গোল্ড আৰু ভাৰ সকলৰ বংশধৰ।

পণ্ডিত গৌৰীশংকৰ ওজাই তেওঁৰ ৰাজপুতনাৰ ইতিহাসত ৰাজপুত সকলৰ বিদেশী মূলৰ কথা অস্বীকাৰ কৰিছে। তেওঁৰ মতে যদিও আচাৰ, ৰীতি নীতিৰ ক্ষেত্ৰত ৰাজপুতসকলৰ শকসকলৰ লগত মিল আছে, কিন্তু নৃতাত্বিক আৰু পৰম্পৰাগত দিশৰ পৰা ৰাজপুত সকলত আৰ্যমূলৰ বুলি মূলৰ বুলি ক'ব পাৰি। ৰাজপুতসকলৰ কিছুমান ৰীতি নীতি যেনে অশ্বমেধ যজ্ঞ, সতী প্ৰথা, সূৰ্য উপাসনা আদি বিদেশী মূলৰ নহয়, এইবোৰ হিন্দু সকলৰ মাজতহে প্ৰচলিত। ইয়ে ৰাজপুতসকল যে আচলতে হিন্দু লোকেই তাকে প্ৰমাণ কৰে।

এনেদৰে ৰাজপুত্ৰসকলৰ মূল সম্পৰ্কে বহুতে তত্ব আগবঢ়োৱা হৈছে। তেওঁলোকৰ মূল যিয়েই নহওক এটা কথা নিশ্চয় যে ৰাজপুত সকল প্ৰাচীন ভাৰতবৰ্ষৰ এক অন্যতম শক্তিশালী বংশ আছিল।

১২.৭ চৌহানসকল

আদি মধ্যযুগৰ সময়ছোৱাত আত্ম প্ৰকাশ কৰা এক শক্তিশালী ৰাজনৈতিক শক্তি আছিল চৌহানসকল। তেওঁলোকো ৰাজপুত গোষ্ঠীয় লোক আছিল। তেওঁলোকক চাহামনাচ বা চৌহান

ৰাজপুত বুলিও জনা যায়। চৌহান সকলৰ আদিতে সম্ভৰত সাকাম্ভৰী বা সম্ভৰ অঞ্চলৰ লোক যি বৰ্তমানৰ যোধপুৰ আৰু জয়পুৰৰ সীমাত অৱস্থিত।

চৌহানবংশৰ প্রতিস্থাতা আছিল বসুদেব। তেওঁলোক আদিতে প্রতিহাৰ সকলৰ অধীনৰ সামন্ত আছিল। কিন্তু দশম শতিকাৰ শেষৰ পিনে চৌহান ৰজা দ্বিতীয় বিগ্রহৰাজে প্রতিহাৰসকলৰ ৰাজনৈতিক কতৃত্বক প্রত্যাহ্বান জনায় আৰু তাৰ পিছত চৌহানসকলৰ স্বাধীনতা ঘোষণা কৰে। তেওঁ দক্ষিণে নর্মদা পর্যন্ত ৰাজ্যৰ সীমা বিস্তাৰ কৰে। তেওঁ গুজৰাটৰ চালুক্য ৰজা মূলৰাজকো পৰাস্ত কৰে। তেওঁৰ এগৰাকী উত্তৰাধিকাৰী অজয়ৰাজে অজয়মেৰু নামৰ এখন নগৰ স্থাপন কৰে যাৰ জনপ্রিয় নাম হ'ল আজমীৰ।

ৰজা ষষ্ঠ বিগ্রহৰাজ আছিল এই বংশৰ আন এজন শ্রেষ্ঠ ৰজা। তেওঁ তোমাৰাচসকলৰ পৰা দিল্লী দখল কৰিছিল আৰু ৰাজ্যৰ সীমা পঞ্জাৱ পর্যন্ত বৃদ্ধি কৰিছিল। দক্ষিণত তেওঁ চালুক্য ৰজা কুমাৰপালৰ অধীনৰ অঞ্চলবোৰ লুট কৰিছিল। তেওঁ এজন ভাল কবি আছিল আৰু শিল্প-সাহিত্যৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।

জানি থোৱা ভাল

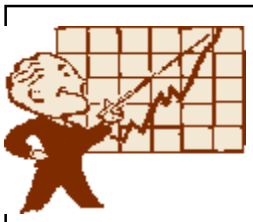
আধাই-দিন-কা-ঝোপ্রাৰ (আজমীৰত কুটুবুদ্দিন আইবাকে নির্মাণ কৰা এটা মছজিদ) বেৰত থকা এখন শিলালিপিৰ কিছু অংশ হৰিকেলি নাটক চৌহান ৰজা চতুর্থ বিগ্রহৰাজে ৰচনা কৰা বুলি কোৱা হয়।

ষষ্ঠ বিগ্রৰাজৰ পিছত তেওঁৰ পুত্র অপৰাংগেয় সিংহাসনত উঠে কিন্তু তেওঁক ভতিজাক দ্বিতীয় পৃথিৱীৰাজে হত্যা কৰে। কিন্তু দ্বিতীয় পৃথিৱীৰাজৰ শাসনকাল বৰ ছুটি আছিল। সিংহাসন আৰোহন কৰিবলৈ তেওঁৰ কোনো পুত্র সন্তান নাছিল। সেয়ে তেওঁৰ মৃত্যুৰ পিছত সোমেশ্বৰ চালুক্য বংশৰ পৰৱর্তী ৰজা হয়।

সোমেশ্বৰ পুত্র তৃতীয় পৃথিৱীৰাজক চৌহান বংশৰ সর্বশক্তিমান ৰজা বুলি গণ্য কৰা হয়। তেওঁ ১১১৭ খ্রীষ্টাব্দত সিংহাসনত উঠে দিল্লী তথা আজমীৰক আদি কৰি উত্তৰ ভাৰতৰ এক বিশাল অঞ্চলত নিজৰ আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। সিংহাসনত উঠিয়েই তেওঁ দিল্লী আৰি আজমীৰ নিজৰ দাবী স্থাপন কৰা ভতিজাক নাৰার্জুনক পৰাস্ত কৰি নিজৰ স্থিতি শক্তিশালী কৰে। ইয়াৰ পিছত তৃতীয় পৃথিৱীৰাজে চন্দেলা ৰাজ্যত অভিযান চলাই ৰজা পৰমার্ডিক পৰাস্ত কৰে আৰু মাহোবা লগতে বুন্দেলাখণ্ডৰ দুর্গ দখল কৰে। তেওঁ আনকি গুজৰাটৰ চালুক্য ৰজা দ্বিতীয় ভীমক পৰাস্ত কৰি তেওঁৰ লগত ১১১৮ খ্রীষ্টাব্দত এক সন্ধি কৰে। মালৱা তেওঁৰ ওচৰত বশ্যতা স্বীকাৰ কৰে আৰু বন্ধুত্বপূর্ণ চুক্তি কৰে। কোৱা হয় যে তেওঁ কনৌজৰ ৰজা জয়চন্দ্র গহদৱালাপ জীয়ৰী সংযুক্তাক তেওঁৰ পিতৃৰ ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে বিয়া কৰায় আৰু সেয়ে তৃতীয় পৃথিৱীৰাজ আৰু জয়চন্দ্র গহদৱালাৰ মাজত শত্রুতা আছিল।

তৃতীয় পৃথিৱীৰাজৰ আটাইতকৈ উল্লেখনীয় সফলতা আছিল যে তেওঁ তাৰাইনৰ প্রথম যুদ্ধত (১১৯১ খ্রীষ্টাব্দ) মোহম্মদ ঘোৰীক পৰাস্ত কৰিছিল। ইয়াৰ পিছত মোহম্মদ ঘোৰী গজনীলৈ উভতি যায় যদিও পৰাজয়ৰ প্রতিশোধ ল'বলৈ পিছৰ বছৰ অধিক শক্তিশালী সৈন্যবাহিনীলৈ পুনৰ ভাৰতলৈ আহে।

১৯৯২ খ্রীষ্টাব্দৰ তাৰাইনৰ দ্বিতীয় যুদ্ধত মোহম্মদ ঘোৰীয়ে পৃথিৱীৰাজ চৌহানক পৰাস্ত কৰে আৰু তেওঁক বন্দী কৰি নি পিছত হত্যা কৰে। পৃথিৱীৰাজৰ মৃত্যুৰ পিছৰে পৰা চৌহান বংশৰ পতন আৰম্ভ হয়। অৱশ্যে ইয়াৰ পিছত ১৩০১ খ্রীষ্টাব্দত আলাউদ্দিন খিলজিয়ে দখল কৰা আগলৈকে ৰাষ্ট্রাম্ভোৰৰ পৰা নামত চৌহান বংশ বর্তি আছিল। তৃতীয় পৃথিৱীৰাজ বা পৃথিৱীৰাজ চৌহান এজন শক্তিশালী ৰজা আছিল আৰু তেওঁৰ কৃতিত্বসমূহ দুখন গ্রন্থ ক্রমে তেওঁৰ ৰাজসবাৰ কৰি চান্দ বৰদাই ৰচনা কৰা পৃথিৱীৰাজ ৰাছো আৰু জয়ংকই লিখা পৃথিৱীৰাজবিজয়ত বর্ণনা কৰা আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ঃ চৌহান বংশৰ শ্রেষ্ঠ ৰজা কোন আছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৫ঃ পাল বংশৰ প্রতিষ্ঠাপক কোন আছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৬ঃ চৌহান বংশৰ প্রতিষ্ঠাপক কোন আছিল?

.....

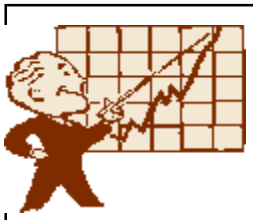
১২.৮ চন্দেলাসকল

চন্দেলাসকলে বন্দুলেখন্দ অঞ্চলত শাসন কৰিছিল আৰু এই অঞ্চলটোক জিজেকাভুক্তি বুলি জনা গৈছিল। চন্দেলাসকল আদিম অধিবাসী সকলৰ মাজৰ এক গোষ্ঠী যিসকল পিছত ক্ষত্রিয়ৰ পর্যায়লৈ উন্নীত হৈছিল। নামুকা আছিল চান্দেলা বংশৰ প্রতিষ্ঠাপক। চান্দেলাসকলৰ সর্বশ্রেষ্ঠ ৰজা আছিল ধাংগা। তেওঁ যশোবর্মনৰ পুত্র তথা উত্তৰাধিকাৰী আছিল। ধাংগাই ৯৫৪ খ্রীষ্টাব্দৰ পৰা ১০০২ খ্রীষ্টাব্দলৈ শাসন কৰিছিল। তেওঁ ৰাজ্যৰ সীমা যমুনাৰ পৰা চেদী পর্যন্ত আৰু গোৱালিয়ৰৰ পৰা কালিঞ্জৰলৈ বৃদ্ধি কৰিছিল। তেওঁ খাজুৰাহোত কেতবোৰ অতি আটকধুনীয়া মন্দিৰ সাজিছিল। এই বংশৰ পৰৱর্তী শক্তিশালী ৰজা আছিল বিদ্যাধৰ। তেওঁৰ শাসনকালতেই গজনীৰ মহম্মদে ক্রমে ১০১৯ খ্রীষ্টাব্দ আৰু ১০২২ খ্রীষ্টাব্দত তেওঁৰ ৰাজ্য দুবাৰকৈ আক্রমণ কৰিছিল। চন্দেলা বংশৰ আন দুগৰাকী উল্লেখযোগ্য ৰজা আছিল কৃতিবর্ম আৰু মদনবর্মন। এই বংশৰ শেষৰজন শক্তিশালী ৰজা আছিল পৰমার্দিদেব যাক চৌহান ৰজা

তৃতীয় পৃথিৱীৰাজে ১১৮২ খ্ৰীষ্টাব্দত পৰাস্ত কৰে। ইয়ে চন্দেলা বংশৰ পতনৰ আৰম্ভণি ঘটায়।

১২.৯ কালচুৰী সকল

কালাচুৰীসকলে নিজকে হেয়হায়া বংশৰ উত্তৰাধিকাৰী বুলি দাবী কৰে। তেওঁলোকৰ ক্ষমতা জবলপুৰৰ ওচৰৰ দহলাতে সীমাবদ্ধ আছিল আৰু ৰাজধানী আছিল ত্রিপুৰী। কালাচুৰী বংশৰ প্রতিষ্ঠাতা আছিল কোকাল্লা। তেওঁ ৮৭৫ খ্ৰীষ্টাব্দৰপৰা ৯২৫ খ্ৰীষ্টাব্দলৈ শাসন কৰিছিল। তেওঁৰ ৰাষ্ট্রকূট আৰু চন্দেলাসকলৰ লগত বৈবাহিক সম্পর্ক আছিল আৰু প্রতিহাৰ সকলৰ লগত বন্ধুত্বপূর্ণ সম্পর্ক আছিল। এইবোৰ সম্পর্কৰ জৰিয়তে তেওঁ কালাচুৰী বংশৰ শক্তি আৰু মর্যদা বৃদ্ধি কৰিছিল। কালাচুৰি ৰজা গংগেযাদৰ বিক্রমাদিত্যৰ (১০৩০-১০৪১ খ্ৰীষ্টাব্দ) পিছৰ পৰা এই বংশৰ ক্ষমতা দ্রুতগতিত বৃদ্ধি হয়। তেওঁ এলাহাবাদ দখল কৰাৰ লগতে পঞ্জাৰ, বংশ আৰু উৰিষ্যাতো অভিযান চলায়। তেওঁ কল্যাণীৰ চালুক্য সকলকো পৰাস্ত কৰে। অৱশেষত তেওঁক পৰমাৰ ৰজা ভোজে পৰাস্ত কৰে। গংগেযাদৰ বিক্রমাদিত্যৰ পুত্র তথা উত্তৰাধিকাৰী আছিল লক্ষ্মী কর্ণ। তেওঁ বহুতো বিজয়ী অভিযান চলাই কালাচুৰী সকলৰ ক্ষমতাৰ বৃদ্ধি কৰে। চালুক্যৰ কল্যাণীসকল আৰু আনহিলৰাদৰ সহযোগত তেওঁ ভোজ ৰজাক পৰাস্ত কৰে। তেওঁৰ ৰাজ্যৰ সীমা গুজৰাটৰ পৰা বংগ আৰু গংগাৰ পৰা মহানদী পর্যন্ত বিস্তৃত আছিল। পিছলৈ কালচুৰীসকল দিল্লীৰ চুলতানৰ হাতত পৰাস্ত হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ঃ নানুকা কোন আছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৮ঃ প্রেষ্ঠ বংশৰ শেষৰজন বিখ্যাত ৰজা কোন আছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৯ঃ কালাচুৰী বংশৰ প্রতিষ্ঠাপক কোন আছিল?

.....

প্রশ্ন নং ১০ঃ কোন চনত গংগাদেৱ বিক্রমাদিত্যই ৰাজপাটত উঠিছিল?

.....

১২.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিলে যে-

- আদি মধ্যযুগৰ সময়ছোৱা বহুতো ৰাজ বংশ প্রধান ৰাজনৈতিক শক্তি হিচাপে উত্থানৰ সাক্ষী আছিল। ইয়াৰ ভিতৰত আটাইতকৈ উল্লেখনীয় আছিল প্রতিহাৰ, ৰাষ্ট্রকূট, পাল,

চৌহান, চন্দেলা আৰু কালাচুৰী সকল।

- প্রতিহাৰসকলক গুৰজাৰ-প্রতিহাৰ বুলিও জনা যায়। প্রতিহাৰ বংশৰ প্রথম ৰজা আছিল প্রথম নাগভট্টা। এই বংশৰ কেতবোৰ উল্লেখযোগ্য ৰজা হ'ল বতসৰাজ, দ্বিতীয় নাগভট্ট, মিহিৰ ভোজ, প্রথম মহেন্দ্রপাল ইত্যাদি। প্রতিহাৰ সকলৰ অন্যতম শক্তিশালী ৰজা আছিল ৰাজ্যপাল।
- ৰাষ্ট্রকূট বংশ প্রতিষ্ঠা কৰিছিল দান্তিদুর্গই ৭৫৩ খ্রীষ্টাব্দত। এই বংশৰ কেতবোৰ শক্তিশালী ৰজা হ'ল কৃষ্ণ প্রথম, ধ্রুৱ তৃতীয় ইন্দ্র আৰু তৃতীয় কৃষ্ণ। পালবংশ প্রতিষ্ঠা কৰিছিল গোপালে ৭৫০ খ্রীষ্টাব্দত আৰু তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী ধর্মপালক এই বংশৰ শ্রেষ্ঠ ৰজা বুলি কোৱা হয়। দেৱপাল আছিল এই বংশৰ আন এজন শ্রেষ্ঠ ৰজা। দেৱপালৰ উত্তৰাধিকাৰীসকলৰ দুর্বল আছিল আৰু ইয়াৰ পুৰামাত্রাই সুযোগ লৈছিল প্রতিহাৰ, ৰাষ্ট্রকূট, চন্দেলা আৰু কালচুৰী সকলে আৰু ইয়াৰ ফলশ্রুতিত পাল বংশৰ পতনৰ আৰম্ভণি হয়।
- ৰাজপুতসকলৰ মূল সম্পর্কে বহুতো তত্ব আগবঢ়োৱা হৈছে। কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ তত্ব হ'ল অগ্নিকূল তত্ব, বিদেশী মূল, আর্য মূল ইত্যাদি। চৌহান বংশৰ প্রতিষ্ঠাতা হ'ল বসুদেৱ। এই বংশৰ কেতবোৰ শক্তিশালী ৰজা হ'ল দ্বিতীয় বিগ্রহৰাজ, অজয়ৰাজ, চতুর্থ বিগ্রহৰাজ। তৃতীয় পৃথিৰীৰাজক চৌহান বংশৰ শ্রেষ্ঠ ৰজা বুলি কোৱা হয়।
- চান্দেলা বংশৰ প্রতিষ্ঠাপক আছিল নানুকা। এই বংশৰ শ্রেষ্ঠ ৰজা আছিল ধাংগা। তেওঁ ৰাজ্যৰ সীমা যমুনাৰ পৰা চেদী পর্যন্ত আৰু গোৱালিয়ৰৰ পৰা কালিঞ্জৰলৈ বৃদ্ধি কৰিছিল। বিদ্যাধৰ, কীর্তিবর্মন আৰু মদনবর্মন এই বংশৰ উল্লেখযোগ্য ৰজা আছিল। চন্দেলা বংশৰ শেষৰজন শক্তিশালী ৰজা আছিল পৰমার্দিদেৱ।
- কালাচুৰী বংশৰ প্রতিষ্ঠাপক আছিল কোকাল্লা আৰু তেওঁ ৮৭৫ ৰপৰা ৯২৫ খ্রীষ্টাব্দলৈ শাসন কৰিছিল। কালাচুৰী শাসক গংগাদেৱ বিক্রমাদিত্যৰ (১০৩০-১০৪১ খ্রীষ্টাব্দ) শাসন কালত এই বংশৰ শক্তি দ্রুতগতিত বৃদ্ধি পাইছিল। লক্ষ্মী-কর্ণ এই বংশৰ আন এজন শক্তিশালী ৰজা আছিল। পিছলৈ কালচুৰী সকলক দিল্লীৰ চুলতানসকলে আক্রমণ কৰে।

১২.১১ অধিক জানিবলৈ

1. Chandra, Sathish(2007) *A History of Medieval India*, Orient BlackSwan, New Delhi

2. Chattopadhyaya, B.D.(1994) *The Making of Early Medieval India*, OUP

3. Maiti, Provatansu (2000): *Studies In Ancient India (Pre-Historic Age-1206 A.D.),* Sreedhar Publishers, Calcutta.

১২.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ গুৰজাৰ প্ৰতিহাৰ

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ আদিবৰাহ

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ দান্তিদূৰ্গ

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ তৃতীয় পৃথিৰীৰাজ

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ গোপাল

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ বসুদেৱ

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ চন্দেলা বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাপক

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ পৰমাৰ্দিদেৱ

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ কোকাল্লা

১০ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ১০৩০ খ্ৰীষ্টাব্দ

১২.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰত্যেকটো উত্তৰ ৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত দিব)

প্ৰশ্ন ১ঃ কোনজন প্ৰতিহাৰ ৰজাই ভিনমালৰ পৰা কনৌজলৈ ৰাজধানী স্থানান্তৰ কৰিছিল?

প্ৰশ্ন ২ঃ মান্যখেট চহৰখন কোনে সজাইছিল?

প্ৰশ্ন ৩ঃ কোনজন ৰাষ্ট্ৰকূট ৰজাই ইলোৰাত কৈলাসনাথ মন্দিৰটো সজাইছিল?

প্ৰশ্ন ৪ঃ ৰাজপুতসকলৰ মূলৰ লগত জড়িত এটা তত্ব লিখক?

প্ৰশ্ন ৫ঃ চৌহানসকলৰ দুগৰাকী উল্লেখযোগ্য ৰজাৰ নাম লিখক?

(খ) চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ঃ কোন অঞ্চলত গুৰজাৰ-প্ৰতিহাৰ সকলে বসতি স্থাপন কৰিছিল?

প্রশ্ন ২ঃ দান্তিদূর্গৰ দুটা তথ্যৰ বিষয়ে লিখক

প্রশ্ন ৩ঃ বিক্রমশীলা বিশ্ববিদ্যালয় কোনে সজাইছিল।

প্রশ্ন ৪ঃ অগ্নিকূল তত্ব কি?

প্রশ্ন ৫ঃ কোন চনত তাৰাইনৰ প্রথম যুদ্ধ সংঘটিত হৈছিল আৰু কাৰ মাজত?

(গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ৩০০ ৰ পৰা ৫০০শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ঃ প্রতিহাৰ বংশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ঃ ৰাষ্ট্রকূট সকলৰ বিষয়ে এটা টোকা প্রস্তুত কৰক।

প্রশ্ন ৩ঃ পালসকলৰ বিষয়ে এটা টোকা প্রস্তুত কৰক।

প্রশ্ন ৪ঃ ৰাজপুতসকলৰ ৰাজত্ব কালৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্রশ্ন ৫ঃ চৌহানসকলৰ বিষয়ে এটা চমু টোকা প্রস্তুত কৰক।

প্রশ্ন ৬ঃ চন্দেলা আৰু কালাচুৰীসকলৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৩ ঃ পৰৱৰ্তী গুপ্তযুগত উত্থান হোৱা আঞ্চলিক শক্তিসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য

১৩.২ পৰিচয়

১৩.৩ চালুক্য সকল

১৩.৩.১ বাদামি

১৩.৩.২ ভেংগি

১৩.৩.৩ কল্যাণী

১৩.৪ পল্লব সকল

১৩.৫ চেৰা সকল

১৩.৬ পাণ্ড্য সকল

১৩.৭ চোলসকল

১৩.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৩.৯ অধিক জানিবলৈ

১৩.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১৩.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- পৰৱৰ্তী গুপ্ত যুগত চালুক্যসকলৰ উত্থান সম্পর্কে জানিব পাৰিব,
- পল্লৱসকলৰ উত্থান সম্পর্কে আলোচনা কৰিব পাৰিব,
- চেৰাসকলৰ বিষয়ে মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব,
- মাডু�ৰাইৰ পাণ্ড্যসকলৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব,
- পৰৱৰ্তী গুপ্তযুগত চোলসকলৰ উত্থান সম্পর্কত টোকা প্রস্তুত কৰিব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয়

গুপ্ত সাম্রাজ্যৰ পতনৰ লগে লগ উত্তৰ আৰু দক্ষিণ ভাৰতৰ ভালেসংখ্যক প্রদেশ আৰু তলতীয়া ৰাজ্যই নিজ নিজ স্বাধীনতা ঘোষণা কৰি এক নতুন ৰাজনৈতিক শক্তি হিচাপে উত্থান ঘটিছিল। আমি এই অধ্যায়ত পৰৱৰ্তী গুপ্তযুগত দক্ষিণ ভাৰতত উত্থান হোৱা প্রধান ৰাজনৈতিক শক্তিসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

১৩.৩ চালুক্যসকল

পৰৱৰ্তী গুপ্তযুগত দক্ষিণ ভাৰতত উত্থান হোৱা অন্যান্য শক্তিসমূহৰ ভিতৰত চালুক্যসকল আছিল গুৰুত্বপূৰ্ণ। দাক্ষিণাত্যৰ ৰাকটকসকলক পৰাস্ত কৰি খ্ৰীঃ ছ ষ্ঠ শতিকাত চালুক্যসকলে শাসন আৰম্ভ কৰে। চালুক্যসকলৰ বংশগত পৰিচয়ত ভালেমান বিতর্ক পৰিলক্ষিত হোৱা দেখা যায়। চালুক্যসকলে ভাৰতৰ চাৰিটা অঞ্চলত বিভিন্ন সময়ত শাসন কৰিছিল। তেওঁলোক হ'ল— বাদামিৰ চালুক্য, ভেংগিৰ চালুক্য, কল্যাণীৰ চালুক্য আৰু আনহিলৰাড়াৰ চালুক্যসকল। আনহিলৰাড়া পশ্চিম ভাৰতত অৱস্থিত, আমি এই অধ্যায়ত দক্ষিণ ভাৰতৰ শক্তিসমূহৰ বিষয়েহে আলোচনা কৰিম সেয়ে আনহিলৰাড়া সকলৰ বিষয়ে বিষদভাৱে আলোচনা নকৰো।

১৩.৩.১ বাদমিৰ চালুক্যসকল

চালুক্যসকলে মহীশূৰৰ উত্তৰ ভাগৰ বাতাপি বা বাদামিত আইহোলক সংলগ্ন কৰি শাসন আৰম্ভ কৰিছিল। ইয়াৰ পৰাই তেওঁলোকে উত্তৰ ফালে অভিযান চলাই নাছিক আৰু গোদাৱৰীৰ কেন্দ্রস্থল বাকাটক ৰাজ্য অধিকাৰ কৰে। জয়সিংহ আৰু তেওঁৰ পুত্র ৰানাৰাগই বাদামিৰ পৰা চালুক্যসকলৰ শাসনৰ এক শক্তিশালী আৰম্ভণি কৰিছিল। এইটো কোৱা হয় যে জয়সিংহই ৰাষ্ট্রকূট ৰজা ইন্দ্রক পৰাস্ত কৰি বাদামিত চালুক্য শাসন প্রৱর্তন কৰিছিল, ইয়াৰ লগে লগে চালুক্যসকলৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাস আৰম্ভ হৈছিল। বাদামিত চালুক্য শাসনৰ প্রকৃত প্রতিষ্ঠাপক হ'ল এই বংশৰ তৃতীয়জন শাসক পুলকেশি প্রথম (550-566 AD) তেওঁ বাটাপি বা বাদামিক ৰাজধানী হিচাপে প্রতিষ্ঠা কৰিছিল। তেওঁ 'বল্লভস্বৰ' উপাধি গ্রহণ কৰি অশ্বমেধ যজ্ঞ সম্পন্ন কৰিছিল। তেওঁৰ পিছত শাসন কৰে কীর্তিবর্মন প্রথমে। তেওঁ উত্তৰ কোনকোনাৰ মৌর্যসকল আৰু নানাবদিৰ নামছসকলক পৰাস্ত কৰি ৰাজ্যৰ সীমা বৃদ্ধি কৰিছিল। তেওঁ উত্তৰ দিশৰ বংগৰ আৰু বিহাৰৰ প্রদেশবোৰৰ লগতে দক্ষিণৰ চোল পাণ্ড্য অঞ্চললৈ অভিযান চলাইছিল। তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী আছিল তেওঁৰ ভাতৃ মংগলেছা। মংগলেছাই পুলকেশি দ্বিতীয় নাবালক থকা হেতুকে অভিভাৱক হিচাপে শাসন কৰিছিল। মংগলেছাই চেডীৰ কালাচুৰিসকলক পৰাস্ত কৰি পশ্চিম আৰু পূবসাগৰৰ মধ্যৱর্তী অঞ্চলত চালুক্যসকলৰ অধিকাৰ প্রতিষ্ঠা কৰিছিল। মংগলেছা আৰু পুলকেশি দ্বিতীয়ৰ (কীর্তিবর্মন প্রথমৰ পুত্র) মাজত সিংহাসনক লৈ গৃহযুদ্ধই দেখা দিয়ে। এই যুদ্ধত মংগলেছাৰ মৃত্যু হয়।

পুলকেশি দ্বিতীয় ই খুড়াক মংগলেছাক পৰাজিত কৰি 609 খ্ৰীঃত সিংহাসনত আৰোহন কৰে। তেওঁ বাদামিৰ চালুক্যসকলৰ শক্তি সন্মান বৃদ্ধি কৰে। তেওঁ 'সত্যশ্রম' উপাধি গ্রহণ কৰে। দক্ষিণৰ আলুপছ, পশ্চিম গংগা আৰু উত্তৰৰ গুৰজৰ, মালবা, লতাছসকলে পুলকেশি দ্বিতীয়ৰ অধীনতা স্বীকাৰ কৰি লয়। তেওঁ আনকি হর্ষবর্ধনকো

পৰাস্ত কৰিছিল। তেওঁ পল্লৱ শাসক মহেন্দ্ৰ বৰ্মন প্ৰথমৰ বিৰুদ্ধে প্ৰথম অভিযান চলায় তেওঁক পৰাস্ত কৰি ভেংগি অধিকাৰ কৰে। পুলকেশিয়ে তেওঁ ভাতৃ বিষ্ণুবৰ্ধনক যুৱৰাজ হিচাপে ভেংগিত নিযুক্তি দিয়ে। অৱশ্যে পল্লৱসকলৰ বিৰুদ্ধে চলোৱা পুলকেশিৰ দ্বিতীয় অভিযানটো ব্যৰ্থ হয়। পল্লৱ শাসক নৰসিংহবৰ্মন প্ৰথময়ে 642 খ্ৰীঃত চালুক্য ৰাজধানী বাদামি অক্ৰমণ কৰি অধিকাৰ কৰে। সম্ভৱত এই আক্ৰমণত পুলকেশি দ্বিতীয়ৰ মৃত্যু হয়। পুলকেশি দ্বিতীয়ই 625 খ্ৰীঃত ইৰানলৈ ৰাষ্ট্ৰদূত প্ৰেৰণ কৰিছিল আকৌ ইৰাণৰ ম্যানক খুশ্ৰু (Khusru II) দ্বিতীয়য়ো চালুক্য ৰাজধানী বাদামীলৈ ৰাষ্ট্ৰদূত প্ৰেৰণ কৰিছিল। চীনা পৰিব্ৰাজক হিউৱান চাঙে 641 খ্ৰীঃত দ্বিতীয় পুলকেশিৰ ৰাজ্য পৰিভ্ৰমণ কৰিছিল। পুলকেশিয়ে কলা-স্থাপত্য, ধৰ্ম, শিক্ষা আদিত পৃষ্ঠপোষকতা আগবঢ়াইছিল। তেওঁৰ ৰাজসভাৰ কবি ৰবি কিৰ্তীয়ে (Ravi Kirti) আইহোল শিলালিপিত তেওঁক প্ৰশংসা কৰা দেখা যায়।

দ্বিতীয় পুলকেশিৰ উত্তৰাধিকাৰী আছিল পুত্ৰ বিক্ৰমাদিত্য প্ৰথম। তেওঁ পল্লৱসকলৰ হাতত হেৰুৱা অঞ্চলবোৰ পুনৰ উদ্ধাৰ কৰি চালুক্যৰ সন্মান, শক্তি পুনঃপ্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। তেওঁ আনকি পল্লৱ ৰাজধানী কান্তি লুটপাত কৰিছিল। তেওঁৰ পাছত পুত্ৰ বিনয়াদিত্যই শাসন কৰে। বিনয়াদিত্যৰ শাসন কাল শান্তি সমৃদ্ধিৰে ভৰা আছিল। এই বংশৰ পিছৰজন শাসক বিজয়াদিত্য। বিজয়াদিত্যই এক দীঘলীয়া সময়ৰ বাবে শাসন কৰিছিল আৰু ৰাজ্যত শান্তি সমৃদ্ধিয়ে বিৰাপ কৰিছিল। তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী আছিল দ্বিতীয় বিক্ৰমাদিত্য যিয়ে তিনিবাৰকৈ পল্লৱ ৰাজধানী কাঞ্চি আক্ৰমণ কৰিছিল। তেওঁ 740 খ্ৰীঃত পল্লৱ সম্পূৰ্ণৰূপে দক্ষিণভাৰতৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ পৰা মচি পেলায়। বাদামিৰ চালুক্যসকলৰ শেষৰজন ৰজা আছিল কীৰ্তিবৰ্মন দ্বিতীয়। তেওঁক তলতীয়া শাসক দান্তিদুৰ্গই পৰাস্ত কৰিছিল। যাৰ ফলস্বৰূপে বাদমিত চালুক্যসকলৰ শাসন অন্ত পৰে আৰু এটা নতুন বংশ ৰাষ্ট্ৰকুট সকলৰ শাসন আৰম্ভ হয়।

বাদামিৰ চালুক্যসকলে কলা-স্থাপত্য আৰু মন্দিৰ নিৰ্মাণত যথেষ্ট অৱদান আগবঢ়াইছিল। তেওঁলোকে স্থাপত্য ভাস্কৰ্যত এক নতুন আৰ্হি সংযোজন কৰিছিলি, যাক দাক্ষিণী বা বেছাৰ (Decen or Vesara) নামে জনা যায়। তেওঁলোকে শিলৰ টুকুৰাবোৰৰে সুন্দৰ সুন্দৰ ঘৰবোৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল। তেওঁলোকৰ পৃষ্ঠপোষকতাতে বৌদ্ধ, জৈন, আৰু ব্ৰাহ্মণসকলৰ মাজত গুহা মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ প্ৰতিযোগীতা চলিছিল। বাদামিৰ চালুক্যসকলৰ দিনত ভালেসংখ্যক মন্দিৰ নিৰ্মাণ হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত লাভ কান, দুৰ্গা মন্দিৰ, হুছিমালিগুদি মন্দিৰ, মেগুটিৰ জৈন মন্দিৰ, মেলাগিতি শিৱালয়, পাপণ্ঠ আৰু বিৰুপাক্ষ মন্দিৰ উল্লেখযোগ্য।

১৩.৩.২ ভেংগিৰ চালুক্যসকল

বাদামিৰ প্ৰখ্যাত চালুক্য শাসক দ্বিতীয় পুলকেশিয়ে গোদাবৰী আৰু

অন্ধ্রপ্রদেশৰ ভালেসংখ্যক ঠাই অধিকাৰ কৰিছিল। এই নতুনকৈ অধিকৃত অঞ্চলসমূহত তেওঁ ভাতৃ বিষ্ণুবর্ধনক ভাইছৰয় বা প্রদেশপাল হিচাপে নিযুক্তি দিছিল। কিন্তু কম দিনৰ ভিতৰতে ভাইছৰয় বিষ্ণুকণে নিজকে শক্তিশালী কৰি ভেংগিক ৰাজধানী হিচাপে লৈ এখন স্বাধীন ৰাজ্য প্রতিষ্ঠা কৰে। সেয়েহে বিষ্ণুবর্ধনক ভেংগিৰ পূব চালুক্য বংশৰ প্রতিষ্ঠাপক হিচাপে জনা যায়। এই বংশৰ দ্বিতীয়জন শাসক আছিল প্রথম বিজয়াদিত্য (746-764 AD)তেওঁৰ দিনতে বাদামিৰ চালুক্য সকলে ৰাষ্ট্রকুটসকলে পৰাস্ত কৰি সিংহাসনচ্যুত কৰিছিল। পূব চানক্য বংশৰ অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ ৰজা জন আছিল তৃতীয় বিজয়াদিত্য। তেওঁ উগ্র সাম্রাজ্যবাদী নীতি গ্রহণ কৰি উত্তৰে মহেন্দ্রগিৰি আৰু দক্ষিণে পুলিকটলৈ সীমা বৃদ্ধি কৰিছিল। তেওঁ ৰাষ্ট্রকূট ৰজা দ্বিতীয় কৃষ্ণক পৰাজিত কৰিছিল। কলিংগ আৰু কোশল ৰ ৰজাই তেওঁৰ বশ্যতা স্বীকাৰ কৰিছিল। কিন্তু তেওঁৰ দুর্বল উত্তৰাধিকাৰীসকলৰ শাসনৰ বাবে শেষলৈ ভেংগি চোল সাম্রাজ্যৰ অন্তর্ভুক্ত হৈছিল। এই বংশৰ শাসক বিমলাদিত্যই চোল ৰাজকুমাৰী কুণ্ডাদেৰীক বিয়া কৰায়। যাৰফলত এই দুই বংশ চোল-চালুক্যৰ মাজত বৈবাহিত সম্পর্ক স্থাপন হয়। এই সম্পর্ক পিছলৈকো অব্যাহত থাকে আৰু শেষত ভেংগিৰ নৰেন্দ্রৰ পুত্র কুলুতুংগ আৰু চোল ৰাজকুমাৰী অমংগদেৰীৰ মাজত বিবাহ সম্পন্ন হয়। কিন্তু চালুক্যৰ ৰজা নৰেন্দ্রৰ মৃত্যুৰ পাছত (1075A.D) পূব চালুক্য বংশৰ অন্ত পৰে, চোলসকল ইয়াৰ স্থলাভিষিক্ত হয়।

১৩.৩.৩ কল্যাণীৰ চালুক্যসকল

চালুক্য বংশৰ দ্বিতীয় টাইল' (Taila II) ই 974-75 খ্রীঃত ৰাষ্ট্রকূটসকলক সিংহাসনচ্যুত কৰি কল্যাণীক ৰাজধানী হিচাপে লৈ এটা নতুন ৰাজবংশ প্রতিষ্ঠা কৰে। এই বংশক পৰৱর্তী চালুক্য বা কল্যাণীৰ চালুক্য নামেৰে জনা যায়। দ্বিতীয় টাইলই পৰামৰ (Paramaras) সকলৰ লগত যুদ্ধ কৰি তাৰ ৰজা মুঞ্জক পৰাস্ত কৰে। টাইলৰ দিনৰ পৰা চোল চালুক্যৰ মাজৰ সংঘর্ষ এক দৈনন্দিন ঘটনা হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল।

কল্যাণীৰ চালুক্যসকলৰ এজন শক্তিশালী ৰজা আছিল সোমেশ্বৰ প্রথম। তেওঁ কোপ্পামৰ ('Koppam') ৰ যুদ্ধত চোল ৰজা প্রথম ৰাজাধিৰাজক পৰাস্ত কৰি হত্যা কৰে। অৱশ্যে ৰাজাধিকাৰৰ উত্তৰাধিকাৰী দ্বিতীয় ৰাজেন্দ্রৰ হাতত সোমেশ্বৰ প্রথম কুদল সংগমৰ যুদ্ধত পৰাজিত হয়। সি যি কি নহওঁক সোমেশ্বৰ প্রথম উত্তৰ কংকন অধিকাৰ কৰি গুজৰাট আৰু মালৱাৰ বিৰুদ্ধে অভিযান চলায় লগতে পৰমাৰ শাসক ভোজই তেওঁৰ বশ্যতা স্বীকাৰ কৰে। কল্যানীৰ চালুক্যসকলৰ মহান শাসকজন আছিল বিক্রমাদিত্য ষষ্ঠ। তেওঁৰ জ্যেষ্ঠ ভাতৃ সোমেশ্বৰ দ্বিতীয়ক হত্যা কৰি 1076 খ্রীঃত সিংহাসনত আৰোহণ কৰে। তেওঁ ৰাজঅভিষেক অনুষ্ঠান আয়োজন কৰি শক চনৰ পৰিৱর্তে চালুক্য বিক্রম চন আৰম্ভ কৰিছিল। তেওঁ যথেষ্ট সংখ্যক যুদ্ধত যেনে দোৱাৰ সমুদ্রৰ হয়চাল সকল, ৰাৱেংগলৰ কাকতীয়সকল, দেৱগিৰি য়াদৱদ আৰু

গোৱাৰ কাদমৱাছাসকলৰ লগত যুদ্ধত লিপ্ত থাকিবলগীয়া হৈছিল। তেওঁৰ শাসিত অঞ্চলটোৱে চালুক্য কলা সাহিত্যৰ উন্নয়নৰ সাক্ষী বহন কৰি আহিছে। তেওঁ প্রখ্যাত কবি বিলহনক পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। তেওঁৰ ৰাজত্বকালতে বিলহনে বিক্রমাংকদেৱ চৰিত, বিজ্ঞেশ্বৰ, মৃতকক্ষৰ লিখি উলিয়াইছিল। খ্রীষ্টাব্দ 12 শতিকাত কল্যাণীৰ চালুক্যসকলৰ শাসনৰ অন্ত পৰে।

১৩.৪ পল্লৱসকল

দক্ষিণ ভাৰতৰ এক অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ শক্তি আছিল পল্লৱসকল। তেওঁলোকে কৃষ্ণ-গুণ্টুৰ অঞ্চলৰ পৰা ইশ্বাকুছক বর্খাস্ত কৰিছিল। গতিকে সাতবাহনসকলৰ পতনৰ লগে লগে পল্লৱসকলে কৃষ্ণাৰ পৰা পালৰ নদীলৈকে এই সমগ্র অঞ্চলটোত নিজৰ কতৃত্ব স্থাপন কৰি কাঞ্চীক ৰাজধানী হিচাপে লৈ পল্লৱ ৰাজ্য প্রতিষ্ঠা কৰে। পল্লৱসকলৰ বংশানুক্রমিক পৰিচয়ত বিভিন্ন মতভেদ দেখা যায়। পল্লৱ শব্দৰ অর্থ হৈছে (Creaper) বগাই যোৱা, এই শব্দৰ তালিম-সংস্কৃত ৰূপটো হ'ল 'Tondai' যিয়ে একে অর্থ প্রকাশ কৰে। সম্ভৱত পল্লৱসকল স্থানীয় এটা জাতি যিয়ে টোণ্ডাইনাদু অঞ্চলত নিজৰ অধিকাৰ সাব্যস্ত কৰিছিল। পল্লৱসকলে প্রাৰম্ভিক শিলালিপিবোৰত প্রাকৃত, সংস্কৃত আৰু তামিল ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

পল্লৱসকলৰ এজন উল্লেখ্য শক্তিশালী শাসক আছিল সিংহ বিষ্ণু। যিয়ে 575খ্রীঃৰ পৰা 606 খ্রীঃলৈ শাসন কৰিছিল তেওঁ চোল, পাণ্ড্য আৰু অন্য শক্তিসমহৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ সংঘটিত কৰিছিল। তেওঁ ষষ্ঠ শতিকাৰ শেষভাগত সাম্রাজ্যবাদৰ সীমা কাবেৰী নদীলৈকে বিস্তাৰিত কৰিছিল। তেওঁৰ পুত্র মহেন্দ্র বর্মন প্রথম উত্তৰাধিকাৰী হিচাপে (600-630 A.D.) সিংহাসনত বহে। তেওঁ এজন নাট্যকাৰ, গীতিকাৰ আৰু কবি আছিল। তেওঁ 'মট্টৰিটাছ প্রহসন' (Mattaritasa Prahasana) নামৰ এখন নাটক লিখিছিল। তেওঁ চালুক্য ৰজা দ্বিতীয় পুলকেশিৰ হাতত ভালেমানবাৰ পৰাস্ত হ'বলগীয়া হৈছিল। আনকি পুলকেশিয়ে ভেংগি অধিকাৰ কৰি ভাতৃ বিষ্ণুবর্ধনক তাৰ প্রদেশপাল হিচাপে নিযুক্তি দিছিল। কিন্তু পিছলৈ বিষ্ণুবর্ধনে নিজকে স্বাধীন ঘোষণা কৰি ভেংগীক ৰাজধানী হিচাপে লৈ পূব চালুক্য নামেৰে ৰাজবংশ প্রতিষ্ঠা কৰে। প্রথম নৰসিংহ বর্মনৰ (630-660 A.D) পুত্র তথা উত্তৰাধিকাৰী হিচাপে মহেন্দ্রবর্মন সিংহাসনত বহে তেওঁৰ প্রকৃত নামটো আছিল মহামল্ল। তেওঁ দ্বিতীয় পুলকেশিৰ বিৰুদ্ধে অভিমান চলায় তেওঁক হত্যা কৰি চালুক্য ৰাজধানী বাটাপি বা বাদামি অধিকাৰ কৰি লয়। এই সফলতাৰ পাছত তেওঁ 'বাটাপিকোন্দ' (Vatapikonda) উপাধি গ্রহণ কৰে। তেওঁৰ ৰাজত্বকালতে প্রখ্যাত চীনা ভ্রমণকাৰী ইউৱান ছাঙে 642 খ্রীঃত কাঞ্চি ভ্রমণ কৰে। নৰসিংহবর্ধনে কলা সাহিত্যৰো পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।

চালুক্য ৰজা বিক্রমাদিত্য প্রথম য়ে পল্লৱ ৰজা দ্বিতীয় মহেন্দ্রবর্মনক (668-670খ্রীঃ) পৰাস্ত কৰি হত্যা কৰিছিল। পল্লৱ ৰজা পৰমেশ্বৰবর্মন প্রথম (670-680 AD)য়ে তেওঁৰ ৰাজধানী কাঞ্চি চালুক্য ৰজা বিক্রমাদিত্য প্রথম হাতত হেৰুৱাব লগা হৈছিল যদিও পুনৰ উদ্ধাৰ কৰিবলৈ

সক্ষম হয়। পৰমেশ্বৰবৰ্মনৰ উত্তৰাধিকাৰী আছিল দ্বিতীয় নৰসিংহবৰ্মন (680-720 A.D)। তেওঁক ৰাজসিংহ নামেৰেও জনা যায়। তেওঁ ৰাজত্বকালত ৰাজ্যত শান্তি সমৃদ্ধিয়ে বিৰাজ কৰিছিল। তেওঁৰ দিনতে কাঞ্চিৰ বিখ্যাত ৰাইলসঠ মন্দিৰ আৰু মহামল্লপুৰৰ চো'ৰ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। তেওঁ চীনদেশলৈ ৰাষ্ট্রদূত প্রেৰণ কৰিছিল লগতে সাগৰীয় বাণিজ্যত বিশেষ গুৰুত্ব দিছিল।

নৰসিংহবৰ্মনৰ উত্তৰাধিকাৰী আছিল দ্বিতীয় পৰমেশ্বৰ বৰ্মন ((728-731 A.D)। তেওঁ চালুক্য আৰু গংগাৰ সম্মিলিত বাহিনীৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলগীয়া হৈছিল আৰু সেই যুদ্ধত তেওঁ মৃত্যু হৈছিল। তেওঁৰ পাছত দ্বিতীয় নন্দিবৰ্মন ((731-795 A.D) পল্লৱৰ সিংহাসনত বহে। তেওঁৰ দিনতে চালুক্য ৰজা বিক্রমাদিত্য দ্বিতীয়ই পল্লৱ ৰাজধানী কাঞ্চি আক্রমণ কৰি অধিকাৰ কৰে যদিও কোনো ক্ষতি নকৰাকৈ গুচি যায়। দ্বিতীয় নন্দিবৰ্মনে কাঞ্চীত 'বৈকুণ্ঠপেৰুমল' মন্দিৰটো নিৰ্মাণ কৰাইছিল।

জানি থোৱা ভাল

দ্বিতীয় পৰমেশ্বৰবৰ্মনৰ মৃত্যুৰ পাছত পল্লৱ সিংহাসনৰ বাবে পোনপটীয়া উত্তৰাধিকাৰী নাছিল। সেয়েহে মন্ত্রী পৰিষদে সিংহবিষ্ণুৰ ভাতৃ ভীমবৰ্মনক পল্লৱ বংশৰ শাসক হিচাপে নিৰ্বাচিত কৰে। সিংহাসনত আৰোহন কৰাৰ পাছত তেওঁ দ্বিতীয় নন্দিবৰ্মন নামে জনা যায়।

পল্লৱসকলৰ শেষৰজন ৰজা আছিল অপৰাজিত। তেওঁক দশম শতিকাৰ আৰম্ভণিতে প্রথম আদিত্য চোলে পৰাজিত কৰিছিল। ইয়াৰ লগে লগে পল্লৱসকলৰ শাসনৰ অন্ত পৰে আৰু তাৰ ঠাইত স্থলাভিষিক্ত হয় চোল সকল।

পল্লৱ শাসকসকলে কলা, স্থাপত্য, সাহিত্যলৈ এক অনবদ্য অৱদান আগবঢ়াই থৈ গৈছে। পল্লৱসকলে ভালেমান মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ জৰিয়তে তেওঁলোকৰ স্থাপত্য প্রীতিৰ নিদৰ্শন দি থৈ গৈছে। ইয়াৰ ভিতৰত উল্লেখযোগ্য আছিল-ভৈৰৱকুণ্ড মন্দিৰ, উত্তৰলীৰ অনন্তেশ্বৰ মন্দিৰ, মহাৱলীপুৰমৰ ৰথছ, জালছায়ানেস্বামীৰ মন্দিৰ, মুক্তেশ্বৰ মন্দিৰ, কাঞ্চীৰ মাতংগেশ্বৰী মন্দিৰ আদি। পল্লৱ সকলৰ ভাস্কর্যৰ উজ্জ্বল চানেকী বহন কৰিছে 'গংগাৰ অৱৰোহন' ('Descent of the Ganga) আৰু মহাৱলীপুৰমৰ মন্দিৰে।

পল্লৱ ৰাজধানী কাঞ্চি সংস্কৃত শিক্ষাৰ মূল কেন্দ্র আছিল। লগতে সংস্কৃত আছিল পল্লৱসকলৰ চৰকাৰী ভাষা। ভালেমান কবিয়ে এই যুগত পল্লৱ সকলৰ সাহিত্য সৃষ্টিত অৰিহণা যোগাইছিল। 'দান্দিন' আৰু 'কিৰাতাৰ জুনিয়ম'ৰ লিখক ভৰবী আৰু দশকুমাৰ চৰিতৰ লিখকে পল্লৱ ৰাজসভাৰ শোভা বৰ্ধন কৰিছিল।

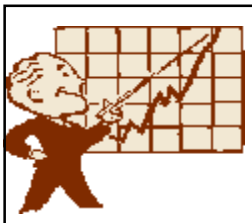
১৩.৫ চেৰাসকল

পৰৱর্তী গুপ্তযুগত দক্ষিণভাৰতত চেৰাসকল এক ৰাজনৈতিক শক্তি হিচাপে উত্থান হৈছিল। চেৰাসকলক কেৰেলা বুলিও জনা যায় আৰু তেওঁলোক দ্রৰীড়ীয় মূলৰ আছিল। চেৰাসকলৰ ৰাজ্য বর্তমানৰ মালৱাৰ জিলা, ট্রাভাংকো�ৰ, কোচিন, কইম্বাটোৰৰ কংগু অঞ্চল আৰু চেলেমৰ দক্ষিণাংশক লৈ গঠিত আছিল চেৰাসকলৰ দিনৰ দুটা উল্লেখযোগ্য বন্দৰ হ'ল মৌজিৰি আৰু ৰাইক্কাৰায়।

চেৰাসকলৰ বিষয়ে জানিবলৈ তথ্যৰ অভাব তথাপি অশোকৰ দ্বিতীয় শিলালিপিত আদিচেৰা সকলৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে। শিলালিপিত উল্লেখ আছে যে দক্ষিণৰ সীমান্তৱর্তী অঞ্চলৰ কেৰেলাপুত্র (চেৰা), চোদ (চোল) আৰু পাণ্ড্যসকল একো একোটা ৰাজনৈতিক শক্তি আছিল। দুর্ভাগবশত চেংগুচৱনৰ আগৰ চেৰাসকলৰ বিষয়ে তথ্যৰ অভাৱ।

চেংগুচবন এজন শক্তিশালী চেৰা ৰজা আছিল। তেওঁ ভালেমান চুবুৰীয়া ৰাজ্য আক্রমণ কৰি অধিকাৰ কৰিছিল। তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰীজনে চোল আৰু পাণ্ড্যসকলৰ বিৰুদ্ধে অভিযান চলাই যদিও পৰাজিতহৈ বন্দী হ'ব লগা হয়। অৱশ্যে তেওঁ পলাই আহিবলৈ সক্ষম হয়। তেওঁৰ পিছত কেইবাশতিকামানলৈ চেৰাসকলৰ ইতিহাসত অন্ধকাৰ যুগৰ আৰম্ভণি হয়। খ্রীষ্টীয় অষ্টম শতিকাতহে এজন চেৰা ৰজাই পল্লৱ ৰজা পৰমেশ্বৰবর্মনৰ লগত যুদ্ধত লিপ্ত হয়। এই শতিকাৰ শেষৰফালে চেৰাসকলে পাণ্ড্যসকলৰ আক্রমণৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। পাণ্ড্য ৰজা মাৰবর্মন, ৰাজসিংহ প্রথম, বৰগুনা প্রথমে চেৰাসকলৰ পৰা কংগুদেশ আৰু বেনডা (দক্ষিণ টাভাংকোৰ) অধিকাৰ কৰে।

চেৰাসকলৰ চোলসকলৰ লগত এক সৌহাদ্যপূর্ণ সম্পর্ক আছিল এইটো কোৱা হয় যে চোল ৰজা প্রথম পৰণ্টকে চেৰা ৰাজকুমাৰী বিয়া কৰাইছিল। কিন্তু দশম শতিকাৰ শেষভাগত চোল ৰজা প্রথম ৰাজা ৰাজাই চেৰা শাসকজনৰ নিজৰ অধীন কৰি কান্দালুৰৰ (Kandalur) নৌবাহিনী ধ্বংস কৰিছিল। ই চোল চেৰা মাজৰ সম্পর্কৰ অৱনতি ঘটাইছিল। চোলসকলে চেৰাসকলক বাৰ শতিকালৈকে অর্থাৎ যেতিয়ালৈকে তেওঁলোকৰ পতন হোৱা নাছিল তেতিয়ালৈকে অধীন কৰি ৰাখিছিল। চোলসকলৰ দুর্বলতাৰ সুযোগ লৈ চেৰা ৰজা কেৰেলাই স্বাধীনতা ঘোষণা কৰিছিল। খ্রীষ্টীয় 13 শতিকাত পাণ্ড্য ৰজা জাতিবর্মন সুন্দ্রই চেৰাসকল নিজৰ অধীন কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল যদিও আলাউদ্দিন খিলিজীৰ জেনেৰেল মালিক কাফুৰৰ লগত পাণ্ড্যসকল সংঘর্ষত লিপ্ত সুযোগ লৈ চেৰা ৰজা ৰবিবর্মন কুলসেকৰই ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰে। কিন্তু চেৰাসকলৰ এই বর্ধিত ক্ষমতা বা আগ্রাসীমূলক কার্যকলাপ বেছি দিনলৈ নাথাকিল। কাকতীয় ৰজা প্রথম ৰুদ্রই তেওঁলোকৰ ক্ষমতা ৰোধ কৰে। পৰৱর্তী চেৰা বংশৰ শাসকসকলে ইমান বেছি কৃতিত্ব অর্জন কৰিব পৰা নাছিল, যাৰ বাবে দক্ষিণভাৰতৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসত তেওঁলোকৰ ক্ষমতা লোপ পায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

তলৰ প্রশ্নবোৰৰ উত্তৰ দিয়ক ঃ

প্রশ্ন নং ১ঃ কোনজন চালুক্য শাসকে 'বল্লভস্কৰ' উপাধি গ্রহণ কৰিছিল?

.....

প্রশ্ন নং ২ঃ কল্যাণীৰ চালুক্য বংশৰ প্রতিষ্ঠাতা কোন?

.....

প্রশ্ন নং ৩ঃ 'পল্লৱ' শব্দৰ অর্থ কি?

.....

প্রশ্ন নং ৪ঃ মণ্ডৰিটাছা প্রহসন নাটকৰ লিখক কোন?

.....

প্রশ্ন নং ৫ঃ কোনজন পল্লৱ শাসকে কাশ্মীৰ কৈলশনাথ মন্দিৰ আৰু মহামল্লপুৰৰ চোৰ মন্দিও নির্মাণ কৰিছিল?

.....

১৩.৬ পাণ্ড্যসকল

পৰৱৰ্তী গুপ্তযুগত দক্ষিণভাৰততে পাণ্ড্যসকলে নিজৰে শক্তিশালী ৰূপত প্রতিষ্ঠা কৰিছিল। তেওঁৰ ৰাজ্য বর্তমানৰ জিলা মাদুৰাই, ৰামনাভ আৰু টিন্নেভলিক লৈ গঠিত আছিল। পাণ্ড্য ৰাজ্যৰ ৰাজধানী আছিল মাডুৰা। প্রথম অৱস্থাত কোৰকাই বন্দৰটো পাণ্ড্য ৰাজ্যৰ বাণিজ্যৰ মুখ্য কেন্দ্র আছিল। কিন্তু পিছৰসময়ছোৱাত কায়াল বন্দৰ ব্যৱসায় বাণিজ্যৰ মূল কেন্দ্র হৈ পৰে।

পাণ্ড্যসকলৰ বিষয়ে জানিবলৈ সহায় কৰা বিভিন্ন সমলসমূহৰ ভিতৰত কৌটিল্যৰ অর্থশাস্ত্র, মহাবংশ মেগাস্থিনিছৰ লিখনি, হাতীগুফা শিলালিপি, পেৰিপ্লাছ' আৰু ষ্টেবৰ লিখনি, টলেমিৰ 'ভূগোল' আৰু অশোকৰ দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় শিলালিপি। অশোকৰ লিপিত পাণ্ড্যসকলক দক্ষিণৰ স্বাধীন শাসক বুলি উল্লেখ কৰিছে। যদিও এক দীঘলীয়া সময়ছোৱাৰ পাণ্ড্যসকলৰ ইতিহাস বা সময় সম্বন্ধে জানিবলৈ তথ্যৰ অভাৱ আছিল। খ্রীষ্টীয় ষষ্ঠ শতিকাত পল্লৱ ৰজা কালভই পাণ্ড্য ৰাজ্য আক্রমণ কৰি অধিকাৰ কৰি লয়। অৱশ্যে এই শতিকাৰ শেষভাগত বা সপ্তম শতিকাৰ আৰম্ভণিতে পাণ্ড্য ৰজা কাদুংগনে শত্রু পক্ষক খেদি পুনৰ পাণ্ড্য ৰাজ্য শাসন প্রৱর্তন কৰে। কিন্তু তেওঁৰ বিষয়ে অধিক জানিবলৈ তথ্যৰ অভাৱ।

পাণ্ড্যসকলৰ এজন উল্লেখযোগ্য ৰজা হ'ল আৰিকেশৰি মাৰবর্মন, তেওঁ সপ্তম শতিকাৰ মাজভাগত শাসন কৰিছিল। তেওঁক নেডুমৰান বা কীংবদন্তি ৰজা কুন পাণ্ড্য বুলি চিহ্নিত কৰা হৈছে। পাণ্ড্য শাসক অৰিকেশৰি বা তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী কোছাদায়ন, ৰনধীৰ, মৰবর্মন, ৰাজসিংহ প্রথম, নেদুনজদয়ান বৰগুন প্রথম, আদিৰ দিনত ৰাজ্যৰ সীমা চোল, কেৰেলা আৰু চুবুৰীয়া

ৰাজলৈ সীমা বিস্তাৰিত হৈছিল। নেদুনজদয়ান বৰগুণ প্রথমে আনকি বেনডা (দক্ষিণ ট্রাভানকোৰ অধিগ্রহণ কৰিছিল। তেওঁৰ পুত্র অর্থাৎ উত্তৰাধিকাৰী আৰি বল্লভয়ে (815-862 A.D) কুদামুক্কোৰ যুদ্ধত পল্লৱ, গংগা আৰু চোলসকলৰ সন্মিলিত বাহিনীক পৰাজিত কৰিছিল। যদিও তেওঁৰ পিছৰ পাণ্ড্যশাসক বৰগুণবর্মন দ্বিতীয় বা দ্বিতীয় বৰগুণ পল্লৱ ৰজা অপৰাজিতবর্মনৰ হাতত 880 খ্রীঃত শ্রী পুৰম ব্যাস (টিৰুপুৰমজ্যাম) ৰ যুদ্ধত পৰাস্ত হয়।

চোলসকলৰ ক্ষমতা বৃদ্ধি তথা উত্থানে পাণ্ড্যসকলৰ গতি পথ সলনি কৰিছিল। এইটো কোৱা বাহুল্য যে পাণ্ড্য ৰজা দ্বিতীয় ৰাজসিংহই চেইলন (শ্রীলংকা)ৰ শাসকৰ লগত মিত্রতা কৰি চোল ৰজা প্রথম পৰানটকক আক্রমণ কৰিছিল। এই যুদ্ধত প্রথম পৰনাটক য়ে জয়লাভ কৰিছিল আৰু পাণ্ড্যৰাজ্যৰ কিছু অঞ্চল অধিকাৰ কৰে আৰু বিজয়ৰ বিজয় উৎসৱ পাতি তেওঁ 'মাডুৰাইকোন্দ' উপাধি গ্রহণ কৰে। তাৰ পাছত দ্বিতীয় ৰাজসিংহ চেইলনলৈ পলায় যায় আৰু তাৰ পৰাই নিজৰ শক্তিক্ষমতা পুনৰ প্রতিষ্ঠাৰ বাবে চেষ্টা কৰে। যদিও তেওঁৰ সকলো চেষ্টা ব্যর্থ হ'ল। তেতিয়াৰ পৰা খ্রীষ্টীয় 13শতিকাৰ আৰম্ভণিলৈকে পাণ্ড্য ৰাজ্যই নিজৰ স্বাধীনতা হেৰুৱাই চোলসকলৰ অধীনত থাকে। অৱশ্যে পাণ্ড্য শাসকসকলে সময়ে সময়ে নিজৰ স্বাধীনতা প্রতিষ্ঠা তথা হেৰুৱা শক্তি পুনঃপ্রতিষ্ঠা কৰিবলৈ সকলো প্রকাৰৰ চেষ্টা অব্যাহত ৰাখিছিল। কিন্তু সফল হ'ব পৰা নাছিল।

পাণ্ড্য ইতিহাসলৈ এক পৰিৱর্তন আহে যেতিয়া 1190 খ্রীঃ ত কুলছখৰ দ্বিতীয় ই পাণ্ড্য সিংহাসনত আৰোহন কৰে। তেওঁৰ সময়ৰ পৰা পাণ্ড্য শক্তিৰ গৌৰৱ ক্ষমতা পুন প্রতিষ্ঠাৰ প্রক্রিয়া আৰম্ভ হয় আৰু এটা শতিকাৰ ভিতৰতে ভাৰতত তেওঁলোকৰ অধিকাৰ পুনঃপ্রতিষ্ঠাৰ সফল হয়। তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী প্রথম সুন্দৰ পাণ্ডই (1216-1238) চোল ৰজাক পৰাস্ত কৰি টাঞ্জোৰ আৰু উৰায়োৰ নামৰ চহৰ দুখন জ্বলাই দিয়ে। এনে অৱস্থাত হয়চাল ৰজা নৰসিংহ দ্বিতীয় ই চোল ৰজা তৃতীয় ৰাজা ৰাজক সহায় কৰিবলৈ আগবাঢ়ি আহিছিল। ই হয়চাল আৰু পাণ্ড্য সকলৰ মাজৰ সম্পর্কৰ অৱনতি ঘটায়।

পাণ্ড্য ৰাজ্যৰ আন এজন উল্লেখযোগ্য ৰজা আছিল সুন্দৰ পাণ্ড্য (1251-1272 A.D)। তেওঁ দাক্ষিণাত্যত চোল সকলৰ শক্তি ক্ষমতা নস্যাৎ কৰি ৰাজধানী কাঞ্চি অধিকাৰ কৰে। তেওঁ লগতে চেৰা, কংগুদেশ আৰু চেইলন নিজৰ অধীনলৈ আনিবলৈ সক্ষম হয়। তাৰোপৰি তেওঁ হয়চাল সকলৰ পৰা কান্নানুৰ কোপ্পাথ দুর্গ অধিকাৰ কৰে। ইয়াৰ লগতে সুন্দৰ পাণ্ডই বাৰেংগলৰ কাকতীয় গণপতি আৰু ছেন্দমংগলমৰ সেনানায়ক কোপাৰুনজংগক পৰাস্ত কৰে। তেওঁৰ এই বর্ধিত শক্তিয়ে সমগ্র দাক্ষিণাত্যত এজন প্রবল প্রতাপী শাসক হিচাপে চিহ্নিত হৈ পৰিছিল। সেয়েহে তেওঁ মহাৰাজধিৰাজ শ্রী পৰমেশ্বৰ উপাধি গ্রহণ কৰিছিল। এই বংশৰ আন এজন শক্তিশালী শাসক আছিল মৰবর্মন কুলশেখৰ। তেওঁ মালাইনাডু আৰু চেইলনৰ বিৰুদ্ধে সামৰিক বিজয় লাভ কৰিছিল। তেওঁ জয়ংগোডাচোলপুৰমত এটা ৰাজপ্রসাদ নির্মাণ কৰিছিল। কিন্তু তেওঁৰ জীৱনৰ শেষ সময়ছোৱা বৰ দুখজনক আছিল। কিয়নো পাণ্ড্য সিংহাসনক লৈ সংঘর্ষৰ সুত্রপাত হৈছিল।তেওঁৰ ন্যায্য পুত্র সুন্দৰ আৰু তেওঁৰ অন্যায্য পুত্র বিৰ পাণ্ড্যৰ মাজত ইতিমধ্যে

দুয়োজনে দেউতাকৰ সহায়কাৰী শাসক হিচাপে 1296 আৰু 1303 খ্ৰীঃৰ পৰা ক্ৰমান্বয়ে ৰাজ্য শাসন কৰিছিল। সম্ভৱত সিংহাসনৰ বাবেই কুলশেখৰক হত্যা কৰা হৈছিল। পাণ্ড্য ৰাজ্যৰ এই অন্তৰ্কন্দলৰ সুযোগ গ্ৰহণ কৰি আলাউদ্দিন মিলিকীৰ সেনাপতি মালিক কুফুৰে 1310 খ্ৰীঃত মাডুৰাইলৈ অভিযান চলায়। তেওঁ মাডুৰাই লুতপাত কৰি ধ্বংস কৰে। আলাউদ্দিন খিলিজীয়ে কিছুবছৰ পাছত পুনৰ পাণ্ড্য ৰাজ্যৰ বিৰুদ্ধে এক অভিযান পঠাই খুশ্ৰু খাৰ নেতৃত্বত। চেৰা ৰজা কুলশেখৰ ৰবিবৰ্মন আৰু ৱাৰেংগলৰ কাকতীয় সকলে পাণ্ড্যৰ ৰাজ্যৰ এই বিশৃংখলতাৰ সুযোগ গ্ৰহণ কৰে। গতিকে পাণ্ড্য ৰাজ্য সকলো ফালৰ পৰা শত্ৰুপক্ষৰ হেচাৰ সন্মুখীন হ'বলগা হৈছিল আৰু এটা সময়ত পতন হ'ব লগা হ'ল।

১৩.৭ চোলসকল

নৱম শতিকাৰ শেষভাগত পল্লৱসকলৰ পতনৰ পিছত চোল সকল এক নতুন শক্তি হিচাপে দাক্ষিণাত্যৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসত ভুমুকি মাৰে। চোল সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰতিষ্ঠাপক বিজয়ালয় কাঞ্চিৰ পল্লৱসকলৰ এজন তলতীয়া শাসক আছিল। পল্লৱ আৰু পাণ্ড্যসকলৰ সংঘৰ্ষৰ সুবিধা লৈ তেওঁ 850 খ্ৰীঃত টাঞ্জোৰ অধিকাৰ কৰে। তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী পুত্ৰ প্ৰথম আদিত্যই। 903খ্ৰীঃত পল্লৱ ৰজা অপৰাজিতক পৰাজিত কৰি পল্লৱ ৰাজ্যৰ অধিকাংশ অঞ্চল অধিকাৰ কৰে। নৱম শতিকাৰ ভিতৰত পল্লৱসকলক চোলসকলে সম্পূৰ্ণৰূপে পৰাজিত কৰে। তাৰোপৰি চোলসকলে পাণ্ড্যসকলকো পৰাস্ত কৰিছিল। ৰাষ্ট্ৰকূট ৰজা কৃষ্ণ দ্বিতীয়ই তেওঁৰ জীয়ৰীক চোল ৰজা আদিত্যলৈ বিয়া দিছিল আদিত্যৰ উত্তৰাধিকাৰী (পুত্ৰ) পৰণ্টক প্ৰথমে 907 খ্ৰীঃত চোলসকলৰ শক্তি সন্মান বৃদ্ধি কৰিছিল। তেওঁ পাণ্ড্য ৰজা দ্বিতীয় ৰাজসিংহক পৰাস্ত কৰি মাডুৰাই অধিকাৰ কৰিছিল। তেওঁ 'মাডুৰাইকোন্দ' উপাধি গ্ৰহণ কৰিছিল। অৱশ্যে প্ৰথম পৰণ্টকৰ সময়ত ৰাষ্ট্ৰদূত ৰজা তৃতীয় কৃষ্ণই চোল ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰি 949 খ্ৰীঃৰ 'টৌক্কলম'ৰ যুদ্ধত পৰণ্টকক পৰাস্ত কৰে। ফলত সন্ধি অনুসৰি চোল সকলে টৌন্দমণ্ডলম খন ৰাষ্ট্ৰকূটসকলক দিব লগা হৈছিল। এই পৰাজয়ে চোলসকলক লজ্জাত পেলাইছিল। যদিও ইয়াক পুনৰোদ্ধাৰ কৰিবলৈ বেছি সময় লগা নাছিল। দ্বিতীয় পৰণ্টকে টোন্দমণ্ডলম পুনৰোদ্ধাৰ কৰি চোল ক্ষমতা পুনৰ বৃদ্ধি কৰিছিল।

চোলসকলৰ শক্তি ক্ষমতাই উচ্চতম শিখৰত উপনীত হৈছিল আৰু মলিবৰ্মনৰ ৰাজত্বকালত। তেওঁ 985 খ্ৰীঃত নিজকে প্ৰথম ৰাজাৰাজা হিচাপে নামকৰণ কৰিছিল। তেওঁ ৰাজত্বকালত সাম্ৰাজ্যৰ সীমা বৃদ্ধি আৰু ৰাজ্যৰ সুসংগঠিত প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ সাক্ষ্যস্বৰূপ আছিল। তেওঁৰ এক শক্তিশালী পদাতিক আৰু নৌবাহিনী আছিল যিয়ে চেৰা, পাণ্ড্য, চেইলন আৰু ভেংগিৰ চালুক্যসকলক পৰাস্ত কৰিছিল। চেইলনৰ ৰজা পলুন্নৰুভত চোল ৰাজধানী পাতিছিল। ইয়াৰোপৰি তেওঁ মশীসূৰ তাঞ্জোৰ, মালদ্বীপ অধিকাৰ কৰিছিল। প্ৰথম ৰাজাৰাজাই বৃহেদেশ্বৰত এটা শিৱ আৰু মাঞ্জোৰত এটা ৰাজাৰাজ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰোৱাইছিল। এই মন্দিৰৰ নিৰ্মাণ কাৰ্য 1010 খ্ৰীঃত সম্পূৰ্ণ হৈছিল। তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী (পুত্ৰ) ৰাজেন্দ্ৰ প্ৰথমে 1014

খ্ৰীঃত সিংহাসনত বহে। দেউতাৰ দৰে প্ৰথম ৰাজাৰাজাইয়ো আগ্ৰাসী নীতি গ্ৰহণ কৰি সিংহল অধিকাংশ অকলে অধিকাৰ কৰি লয়। তেওঁ বংগৰ পাল ৰজা মহিপালক 1022 খ্ৰীঃত পৰাজিত কৰি বিজয় উৎসৱৰ জৰিয়তে 'গোংগাইকোণ্ড চোল' উপাধি গ্ৰহণ কৰে। প্ৰথম ৰাজাৰাজাই কাবেৰী নদীৰ অৱবাহিকা অন্দলত এখন নতুন ৰাজধানী চহৰ নিৰ্মাণ কৰে যকে 'গোংগাইকোণ্ড চোলপুৰম' নামে জনা যায়। তেওঁৰ শক্তিশালী নৌবাহিনীৰ জৰিয়তে মালয় উপত্যকা শ্ৰী বিজয়া সাম্ৰাজ্য, জাভা আৰু ইয়াৰ ওচৰ চুবুৰীয়া অঞ্চলসমূহ নিজৰ অধীন কৰি চীনৰ লগত থকা সাগৰীয় বাণিজ্য নিজৰ নিয়ন্ত্ৰণলৈ আনিবলৈ সক্ষম হয়। তেওঁ চীনলৈ ৰাজনৈতিক আৰু বাণিজ্যিক উদ্দেশ্যত দুটা কুটনৈতিক অভিযান পঠাইছিল।

প্ৰথম ৰাজেন্দ্ৰ উত্তৰাধিকাৰী হিচাপে তেওঁৰ পুত্ৰ ৰাজাধিৰাজ প্ৰথম 1044 খ্ৰীঃত চোল ৰজা হয়। তেওঁ পাণ্ড্যসকলৰ বিদ্ৰোহ দমন কৰি সিংহলত শত্ৰুপক্ষক পৰাস্ত কৰি তাৰ অধিকাংশ অঞ্চল অধিকাৰ কৰি লয়। তেওঁ কল্যাণী লুটপাট কৰাৰ পাছত তাতে বিজয় উৎসৱ পাতি 'বিজয়ৰাজেন্দ্ৰ' উপাধি গ্ৰহণ কৰে। তেওঁ চালুক্য ৰজা প্ৰথম সোমেশ্বৰৰ লগত কোপ্পামত যুদ্ধ কৰি থকা সময়ত মৃত্যু মুখত পৰে। তাৰ পাছত ভায়েক দ্বিতীয় ৰাজেন্দ্ৰ সিংহাসনত বহি কুদল সংগসমৰ যুদ্ধত প্ৰথম সোমেশ্বৰক পৰাস্ত কৰে। চোল সাম্ৰাজ্যৰ পিছৰজন ৰজা আছিল বীৰৰাজেন্দ্ৰ প্ৰথম (1063-1070 A.D) তেওঁ চালুক্যসকলক পৰাস্ত কৰি টুংগভদ্ৰা নদীৰ পাৰত বিজয়স্তম্ভ এটা নিৰ্মাণ কৰিছিল।

বীৰ ৰাজেন্দ্ৰ উত্তৰাধিকাৰী আছিল কুলোটুংগ প্ৰথম (1070-1122 A.D) তেওঁ প্ৰথম ৰাজৰাজাৰ নাতি আছিল। তেওঁ কেৰেলা আৰু পাণ্ড্য শাসকক পৰাজিত কৰিছিল। তেওঁৰ ৰাজত্বকালত সিংহাসনৰ ৰজা বিজয়বাবুই চোলসকলৰ কতৃত্ব অস্বীকাৰ কৰি নিজকে স্বাধীন ঘোষণা কৰিছিল। প্ৰথম কুলোটোংগই শ্ৰীবিজয়াৰ লগত সৌহাদ্য পূৰ্ণ সম্পৰ্ক অব্যাহত ৰাখি চীনলৈ 72 জনীয়া সদাগৰী দল এটা ৰাষ্ট্ৰদূত হিচাপে পঠাইছিল। তেওঁ 'সুংগমটাবিত্ত' (Suagam Tavirtta) উপাধি গ্ৰহণ কৰিছিল।

জানি থোৱা ভাল

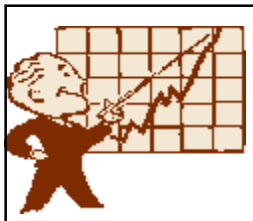
কুলোটোংগা প্ৰথম ভেংগিৰ ৰাজেন্দ্ৰ নৰেন্দ্ৰ আৰু চোলে ৰাজকুমাৰী অমংগদেৰী (প্ৰথম ৰাজেন্দ্ৰ চোলৰ জীয়ৰী)ৰ সন্তান আছিল। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে কুলোটোংগই ভেংগিৰ পূব চালুক্য আৰু থাঞ্জাভূৰোৰ চোল সকলক একত্ৰিত কৰি এখন ৰাজ্য প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল।

কুলোটোংগৰ উত্তৰাধিকাৰী শাসকসকল দুৰ্বল আছিল আৰু তেওঁলোকৰ পৰৱর্তী চালুক্য সকলৰ লগত ভেংগি, টুংগভদ্ৰা, গংগাৰ অৱবাহিকা অঞ্চলৰ 13 শতিকাৰ শেষভাগৰ পৰা চোলসকলৰ পতন আৰম্ভ হৈছিল। খ্ৰীষ্টীয় 1297 চনত পাণ্ড্য ৰজা সুন্দৰে কাঞ্চি অধিকাৰ কৰি লয় লগতে হয় চাল সকলেও ৰাজ্যৰ কিছু অংশ অধিকাৰ কৰে। ইয়াৰ লগে লগে চোলসাম্ৰাজ্য পতন হয়।

চোল ৰাজ্যত ৰাজতান্ত্রিক শাসন ব্যৱস্থা প্রচলিত আছিল আৰু ৰজা আছিল শাসন ব্যৱস্থাৰ মুৰব্বী। দেশৰ প্রশাসন ব্যৱস্থা সুচাৰুৰূপে পৰিচালিত হ'বৰ বাবে ৰজাক সহায় কৰিবলৈ মন্ত্রী পৰিষদ আছিল। ৰাজ্যৰ শাসন ব্যৱস্থাত আন এক শ্রেণীৰ লোকে নিষ্ঠাৰে সেৱা আগবঢ়াইছিল আৰু বিনিময়ত তেওঁলোকৰ পদমর্যদা অনুসৰি এটুকুৰা ভূমি দিয়া হৈছিল যাক 'জিভিতা' বুলি কোৱা হৈছিল। চোলসকলৰ শক্তিশালী পদাতিক অশ্বাৰোহী, হস্তী বাহিনী আছিল। তেওঁলোকে এক শক্তিশালী নৌবাহিনীও গঠন কৰিছিল। চোল শাসনৰ ৰাজহ কৰ আছিল আয়ৰ প্রধান উৎস।

চোল সাম্রাজ্যৰ শাসনৰ সুবিধার্থে বিভিন্ন প্রদেশ বা মণ্ডলমত ভাগ কৰা হৈছিল। প্রদেশবোৰক ভাল্লানদোচ (ভাগ) নাড়ু (জিলা) আৰু জিলাবোৰক কুৰ্মচ (গাঁও) ত ভাগ কৰা হৈছিল।

গাঁওসমূহ আছিল চোল প্রশাসনৰ প্রাথমিক গোট। উয়াৰ স্থানীয় নিকায়সমূহৰ শাসন ব্যৱস্থাৰ বাবে চোল সকলে জনাজাত। প্রত্যেকখন গাঁৱৰ শাসন পৰিচালিত কৰিবলৈ একোখনকৈ গাঁও সভা আছিল। তাৰোপৰি তাত উৰ, সভা বা মহাসভা আৰু নাগোৰাম নামৰ তিনিখন অন্য অনুষ্ঠানো আছিল। উৰ হৈছে গাঁৱৰ সাধাৰণ সভা য'ত গাঁৱৰ সকলো কৰদাতা ইয়াৰ সদস্য আছিল। সভা বা মহাসভা ব্রাহ্মণসকল এক অনুষ্ঠান যিয়ে ইয়াৰ নিজৰ সমিতি Variyam ৰ সহায়ত কার্য পৰিচালনা কৰে। আনহাতে সদাগৰ সকলৰ অনুষ্ঠানৰ নাম আছিল নাগাৰাম যিবোৰ সাধাৰণতে বাণিজ্য কেন্দ্র সমূহত দেখা গৈছিল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

তলৰ প্রশ্নবোৰৰ উত্তৰ দিয়ক ঃ

প্রশ্ন নং ৬ঃ কোনজন পাণ্ড্য ৰজাই 'মহাকাপধিৰাজ শ্রী পৰমেশ্বৰৰ উপাধি গ্রহণ কৰিছিল।

.....

প্রশ্ন নং ৭ঃ চোল সাম্রাজ্যৰ প্রতিষ্ঠাপক কোন?

.....

প্রশ্ন নং ৮ঃ কোনজন চোল শাসকে মাভুতাইকোন্দ উপাধি লৈছিল।

.....

প্রশ্ন নং ৯ঃ বৃহদেশ্বৰ শিৱ মন্দিৰ কোনজন চোল শাসকে নির্মাণ কৰিছিল।

.....

প্রশ্ন নং ১০ঃ সুংগম টাবিৰচ' কোনজন চোল শাসকে উপাধিটো লৈছিল।

.....

১৩.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিলে যে-

- পৰৱৰ্তী গুপ্তযুগত চালুক্যসকলৰ উত্থান সম্পৰ্কে জানিব পাৰিলো। তেওঁলোক দক্ষিণ ভাৰতৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ আঞ্চলিক শক্তি আছিল। তেওঁলোকে ভাৰতৰ চাৰিটা অঞ্চলত বিভিন্ন সময়ত শাসন কৰিছিল। সেয়েহে তেওঁলোকৰ ঠাইৰ নামেৰে জনা যায়, যেনে বাদামিৰ চালুক্য, ভেংগিৰ চালুক্য, কল্যানীৰ চালুক্য আৰু অনহিলৱাভাৰ চালুক্য।
- বাদামিত চালুক্য শাসন জয়সিংহ আৰু তেওঁৰ পুত্ৰ ৰানাৰাগে আৰম্ভ কৰিছিল। বাদমিৰ চালুক্য শাসনৰ প্ৰকৃত প্ৰতিষ্ঠাপক হ'ল পুলকেশি প্ৰথম (550-566 A.D)। তেওঁ বাদমি বা বাটাপিক ৰাজধানী হিচাপে ঘোষণা কৰিছিল। বাদামিৰ চালুক্য ৰাজ্যও শক্তি, কমতা, গৌৰৱ বৃদ্ধি কৰিছিল ২য় পুলকেশিয়ে। কিন্তু ৬৪২ খ্ৰীঃত পল্লৱ ৰজা ১ম নৰসিংহ বৰ্মনে চালুক্য ৰাজধানী বাদামি অধিগ্ৰহণ কৰি ২য় পুলকেশিক হত্যা কৰে।
- প্ৰথম বিক্ৰমাদিত্যৰ পুলকেশিৰ উত্তৰাধিকাৰী আছিল। তেওঁ পল্লৱসকলৰ হাতৰ পৰা হেৰুৱা ৰাজ্য পুনৰ অধিকাৰ কৰে আৰু পল্লৱ ৰাজধানী কাঞ্চি লুটপাত কৰে। চালুক্য সকলৰ শেষজন ৰজা হ'ল ২য় কীতিবৰ্মন। তেওঁক দান্তিদুৰ্গ নামৰ এজন অধীন সামন্তই পৰাস্ত কৰি বাদমিত এটা নতুন বংশ প্ৰতিষ্ঠা কৰে ৰাষ্ট্ৰকূট বংশ। বাদমিৰ চালুক্যসকলে কলা, স্থাপত্য আৰু মন্দিৰ নিৰ্মাণত বিশেষ অৱদান আগবঢ়াইছিল।
- ২য় পুলকেশিৰ ভাতৃ বিষ্ণুবৰ্ধনে ভেংগিক ৰাজধানী হিচাপে লৈ স্বাধীনতা ঘোষণা কৰে। ইয়াৰ লগে লগে ইয়াক ভেংগিৰ পূব চালুক্য নাথে জনজাত হয়। তৃতীয় বিক্ৰমাদিত্য এই বংশৰ মহান শাসক আছিল। তেওঁ সাম্ৰাজ্যবাদী নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল। কিন্তু তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰীসকল দুৰ্বল হোৱা হেতুকে ভেংগি চোলসাম্ৰাজ্যৰ এটা অংশ হৈ পৰে। এই বংশ ১০৭৫ খ্ৰীঃৰ পৰা পতন হয়।
- দ্বিতীয় তেইল'ই ৯৭৪-৭৫ খ্ৰীঃত ৰাষ্ট্ৰকূটসকল বিতাড়িত কৰি কল্যানীক ৰাজধানী হিচাপে লৈ এক নতুন শাসন প্ৰৱৰ্তন কৰে। যাক পৰৱৰ্তী চালুক্য বা কল্যাণীও চালুক্য নাথে জনা যায়। কল্যানীৰ চালুক্যসকলৰ ভিতৰত শক্তিশালী ৰজা আছিল— প্ৰথম সোমেশ্বৰ আৰু ষষ্ঠ বিক্ৰমাদিত্য (ষষ্ঠ)। খ্ৰীষ্টিয় ১২ শতিকাত কল্যাণীৰ চালুক্যসকলৰ শাসন অন্ত পৰে।
- পৰৱৰ্তী গুপ্তযুগত দাক্ষিণাত্যত উত্থান হোৱা আন এক ৰাজনৈতিক শক্তি হ'ল চেৰা সকল। কিন্তু চেৰাসকলৰ বিষয়ে জানিবলৈ তথ্যও অভাব। অশোকৰ II Rock Edict ত সংক্ষেপে চেৰাসকলৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে। যিয়ে ওচৰ চুবুৰীয়া ভালেমান অঞ্চল নিজৰ অধিগ্ৰহণ কৰিছিল। চেৰাসকলে খ্ৰীষ্টিয় অষ্টম শতিকাৰ শেষ ভাগত পাণ্ড্যসকলৰ আক্ৰমৰ সন্মুখীন হৈছিল। পাণ্ড্য ৰজা ১ম ৰাজাসিংহ, বৰগুনা ১ম আদিয়ে চেৰাসকলৰ পৰা কংগোদেশ, বেনাভা অধিকাৰ কৰিছিল।

- চোলসকলৰ পতনৰ সুবিধা লৈ চেৰা ৰজা বীৰ কেৰেলাই নিজকে স্বাধীন ঘোষণা কৰে। কিন্তু খ্ৰীষ্টিয় ১৩ শতিকাত পাণ্ড্য ৰজা জাটবৰ্মনে চেৰাসকলক নিজৰ অধীন কৰে। পৰৱৰ্তী চেৰা শাসকসকল দুৰ্বল হোৱা হেতু দাক্ষিণাত্যত চেৰা ইতিহাসৰ অন্ত পৰে।
- দাক্ষিণাত্যৰ আন এক আঞ্চলিক শক্তি হ'ল পাণ্ড্যসকল। তেওঁলোকৰ বিষয়ে কৌটিল্যৰ অৰ্থশাস্ত্ৰ, মহাবংশ, থেগাস্থি পিছৰ টোকা, হাতীগুম্ফা শিলালিপি, টেবুৰ লিখনি টলেমি ভূগোল আৰু অশোকৰ ২য়, ৩য় শিলালিপিত উল্লেখ আছে।
- চোল সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰতিষ্ঠাপক আছিল কাঞ্চীৰ পল্লৱসকলৰ জাইগীৰদাৰ বিজয়ালয়। ৰজা ১ম পৰাণ্টকই চোলসকলৰ শক্তি, সন্মান বৃদ্ধি কৰিছিল। চোল ৰজা আৰু মলি বৰ্মনৰ ৰাজত্বকালত ই ক্ষমতাৰ উচ্চ শিখৰত উঠিছিল। চোল সাম্ৰাজ্যৰ ১ম ৰাজেন্দ্ৰ, ১ম ৰাজাধিৰাজ, ২য় ৰাজেন্দ্ৰ, ১ম কুলোটুংগ একো একোজন শক্তিশালী শাসক আছিল। কিন্তু পিছৰ উত্তৰাধিকাৰীসকল দুৰ্বল হোৱা বাবে খ্ৰীষ্টিয় ১৩ শতিকাৰ শেষ ভাগৰ পৰা ইয়াৰ পতন আৰম্ভ হয়। খ্ৰীষ্টিয় ১২৯৭ত পাণ্ড্য ৰজা সুন্দৰে কাঞ্চি অধিকাৰ কৰাৰ লগতে হয়চাল সকলেও অন্যান্য অঞ্চলসমূহ অধিকাৰ কৰে। যিয়ে চোলসকলৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ অন্ত পেলায়।

১৩.৯ অধিক জানিবলৈ

১) Tripathi, R (1999), *History of Ancieal India,* Delhi Matilal Bararsidas Pub.

২) Mahajan, V. D. (2002) *Ancient India, Chand & Company Ltd.*

৩) Maiti, P (1998), *Studies in Ancient India,* Shreedar Pub. Kolkata

৪) ভাৰত বুৰঞ্জী, প্ৰফুল্ল কুমাৰ বৰুৱা।

১৩.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (ANSWERS TO CHECK YOUR PROGRESS)

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ পুলকেশি প্ৰথম।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ টাইল ২য়।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ক্ৰিপাৰ।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ মহেন্দ্ৰ বৰ্মন ১।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ নৰসিংহ বৰ্মন ২য়।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ জাটবৰ্মন সুন্দৰ পাণ্ড্য।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ বিজয়ালয়।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ পৰাণ্টক ১ম।

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ৰাজাৰাজ ১ম।

১০ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ কুলোটোংগ ১ম।

১৩.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন (MODEL QUESTIONS)

(ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ ৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিব)

প্ৰশ্ন ১ঃ বিষ্ণুবৰ্ধন কোন আছিল?

প্ৰশ্ন ২ঃ ৰাষ্ট্ৰকূট বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাপক কোন?

প্ৰশ্ন ৩ঃ বাটাপিকোণ্ড উপাধি কোনে লৈছিল?

প্ৰশ্ন ৪ঃ পল্লৱসকলৰ শেষৰ শাসকজন কোন?

প্ৰশ্ন ৫ঃ দশকুমাৰচৰিতমৰ লিখক কোন?

প্ৰশ্ন ৬ঃ অৰ্থশাস্ত্ৰ কোনে লিখিছিল?

(খ) চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ ১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিব)

প্ৰশ্ন ১ঃ বাদামিৰ চালুক্য শাসকসকলৰ পৃষ্ঠপোষকতাত নিৰ্মাণ কৰা দুটা মন্দিৰৰ নাম উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ২ঃ পল্লৱ শাসকসকলে নিৰ্মাণ কৰা দুটা মন্দিৰৰ নাম উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৩ঃ চেৰা ৰাজ্যৰ দুটা প্ৰাকৃতিক বন্দৰৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৪ঃ মালিক কাফুৰ কোন?

প্ৰশ্ন ৫ঃ 'উৰ' কি?

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ ৩০০-৩৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিব)

প্ৰশ্ন ১ঃ পৰৱৰ্তী গুপ্ত যুগত দাক্ষিণাত্যত চালুক্যসকল এক প্ৰধান ৰাজনৈতিক শক্তি হিচাপে কিদৰে উত্থান হৈছিল আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২ঃ পল্লৱসকলৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাস সম্পৰ্কে বিশ্লেষণ আগবঢ়োৱা।

প্ৰশ্ন ৩ঃ চেৰা ৰাজ্য সম্পৰ্কে এটা চমুটোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৪ঃ পাণ্ড্যসকলৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাস সম্পৰ্কে মূল্যায়ন আগবঢ়োৱা।

প্ৰশ্ন ৫ঃ দাক্ষিণাত্যত চোলসকল এক প্ৰধান ৰাজনৈতিক শক্তি হিচাপে কিদৰে চিহ্নিত হৈছিল বিশদভাৱে আলোচনা কৰা।

*** ***** ***